

T E R R A
Westerwolda

Tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde

Obby Veenstra

Over boterklokken, kunst en de toekomst van het MOW

pagina 18

Obby Veenstra,
directeur MOW p.18

**The making of 'Domus
Novae Lucis'** p.5

**Aaltje ter Wisch over
het boerenleven in
Westerwolde** p.6

Dit tijdschrift is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde

Jaargang 9, nummer 3, winter 2020-2021

prijs: € 4,95

SCHREUDER'20

Colofon

Terra Westerwolda is het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde. Het is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW), mede mogelijk gemaakt door het MOW | Museum Westerwolde in Bellingwolde. Terra Westerwolda verschijnt drie keer per jaar.

Redactie

Tjarko van Dijk
Hans ter Heijden (hoofd- en eindredactie)
Sandra de Regt
Obby Veenstra (namens het MOW)
Geert Volders
Erik Wubs

Vaste medewerkers

André Dümmer (fotografie)
Herman Janssen (fotografie)
Geert Schreuder (illustraties)

Vormgeving

Janty Heeres, JantyDesign, Rhederveld

Drukwerk en distributie

Wubbe Alvering, Vlagtwedde

Terra Westerwolda en HVW op internet
www.verenigingwesterwolde.nl

Contact met de redactie

Reacties en ideeën voor artikelen zijn welkom bij Hans ter Heijden, telefoon 0599 313811 / 06 51056565, e-mail: ter.heijden.hans@gmail.com.

Lid-abonnee worden?

Zie achterzijde.

Terra Westerwolda is voor € 4,95 ook verkrijgbaar bij diverse (boek)winkels.

Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de afbeeldingen volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de redactie wenden.

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Marten Fokkens (webmaster)
Jan Huizing
Kineke Kuper-Dijkmeijer (secretaris)
Freerk Mol (penningmeester)
Harm Prenger
Geert Volders
Ruut Wegman
Erik Wubs

Secretariaat: Tel. 0599-313529
E-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl

Jaargang 9, nr. 3, november 2020

Van de redactie

Fac nos tuis precibus a peste

Waarde lezer, het zijn barre tijden waarin we leven, maar in bepaalde opzichten is er tegelijkertijd ook weer niets nieuws onder de zon en herhaalt de geschiedenis zich. Als kruisheer heb ik een bescheiden rolletje in de educatieve film over het kloosterleven in de Middeleeuwen in Ter Apel. Tijdens de opnamen zongen we in de kanunnikenkerk een gezang, bedoeld als gebed tegen zware ziektes zoals de pest die toen heerste. Een citaat: *Fac nos tuis precibus a peste* (vrij vertaald: *Maak ons met uw gebeden vrij van de pest*). Nu, anno 2020 hebben wij grondig de pest aan die vermaledijde corona.

Veel reacties

De redactie dankt u voor de (kritische) reacties die we ontvingen. Maar ook ideeën voor artikelen, kandidaten voor interviews en de familie Geertsema bracht ons zelfs een tas vol documenten - met heel veel waardevolle informatie over Westerwolde - die het voorgeslacht had bewaard en die zij nu veilig stelde. Maar terecht werden we ook gewezen op een foutje in de column. Met het schaamrood op de kaken is het direct op de website recht gezet. Tenslotte is wel duidelijk dat velen met ons van mening zijn dat er in Westerwolde snel een gemeentelijke monumentenlijst moet komen!

Lezer, het ga u goed. Wees voorzichtig!

Hans ter Heijden

De redactie van Terra Westerwolda. Van links naar rechts: Erik Wubs, Obby Veenstra, Hans ter Heijden, Sandra de Regt, Geert Volders en Tjarko van Dijk.

Foto: Desirée Blaauw.

Cover

Kunstschilder Geert Schreuder bezoekt het depot van het MOW en lichtte daar deze 'boterklokken' uit. Obby Veenstra schrijft erover in de rubriek *Sprekend Object*. Het MOW staat ook centraal in het interview met haar. Zie pagina 18.

Het volgende nummer van Terra Westerwolda verschijnt in maart 2021

Inhoudsopgave

Vaste rubrieken

- 4 Column: Archeologisch onderzoek tijdens het herstel van de Ruiten Aa
- 5 The making of 'Domus Novae Lucis'
- 12 Historische Kring Ter Apel: Hotels in Ter Apel
- 17 Het portret van Hindrik Boels en Roelfien Wubs
- 24 Sprekend Object: Boterklokken
- 26 Historische bronnen: De koude winter van 1762-1763
- 30 Verhaal van lief en leed: Bellingwolde
- 35 Nieuws Historische Vereniging Westerwolde
- 36 Historische Actualiteiten

Artikelen

- 6 Aaltje ter Wisch over het boerenleven in Westerwolde rond 1900
- 11 De verdwenen Eems
- 14 Een visum voor Westerwolde?
- 28 Vergeten vluchtroutes
- 32 Brouwen en drinken

Interview

- 18 Obby Veenstra over 10 jaar MOW

Waarom stonden er zoveel hotels in Ter Apel?
pagina 12

Het portret van Hindrik en Roelfien Wubs
pagina 17

Column

Archeologisch onderzoek tijdens het herstel van de Ruiten Aa

door Sandra de Regt

Het landschap rondom de Ruiten Aa komt er langzaam weer uit te zien zoals het er vroeger uitzag. Er wordt tijdens het herstellen van de beek niet actief gezocht naar archeologische voorwerpen. Deze komen vanzelf wel - letterlijk - boven water. Ten oosten van Weende en ten zuidwesten van Wollinghuizen werden afgelopen zomer midden in de beekloop eikenhouten palen aangetroffen. Deze palen bleken ooit onderdeel van een brug te zijn. Direct aan de zuidzijde van de brug stond een dubbele rij kleine paaltjes van een onbekende houtsoort. Vermoedelijk werd deze constructie gebruikt om vis te vangen. Het is waarschijnlijk dat beide constructies tegelijkertijd hebben bestaan.

Om de brug nauwkeurig te dateren is er een plak van het eikenhout afgezaagd. Deze wordt bestudeerd op jaarringen, zodat de brug gedateerd kan worden. Op dit moment wachten we de precieze datering nog af. De brug is niet te vinden op kaarten van Westerwolde uit de negentiende eeuw. Vermoedelijk is de brug ouder. Aan de hand van de bast, waarin zich de laatste jaarring van het hout bevindt, kan een zeer nauwkeurige datering worden gegeven.

Het landschap rondom de Ruiten Aa komt er langzaam weer uit te zien zoals het er vroeger uitzag

De vermoedelijke brug is niet de eerste archeologische vondst die de Ruiten Aa prijsgeeft. Eerder zijn ook al een vuursteendepot uit de steentijd, een deel van een vuurstenen sikkel uit de bronstijd en aardewerk uit de brons- en ijzertijd aangetroffen. Er zijn ook vondsten uit

jongere periodes, zoals een middeleeuwse vlonder en een spreukenbord uit de achttiende eeuw. Idealiter worden de vondsten in situ (latijn voor: op zijn plaats) bewaard en wordt er vervolgens omheen gegraven. Objecten blijven immers beter bewaard in de grond. Zodra ijzer of hout in contact komt met zuurstof, wordt het object sneller aangetast. Het behouden van het object in situ is niet altijd mogelijk. In dit geval wordt alles zo goed mogelijk gedocumenteerd en het voorwerp verwijderd.

Er moet zorgvuldig worden omgegaan met de vondsten in het beekdallandschap van de Ruiten Aa. De voorwerpen vertellen het verhaal over de relatie tussen mens en beek. De Ruiten Aa, die in het verre verleden al een enorme aantrekkingskracht had op de mens, speelde in prehistorische gemeenschappen een belangrijke rol. De beek voorzag de mens van voedsel, water en transport. Daarnaast had de Ruiten Aa ook een belangrijke rituele betekenis voor onze voorvaders. De Ruiten Aa en de inwoners van Westerwolde zijn al eeuwenlang met elkaar verbonden. Zo af en toe geeft de beek een stukje van de geschiedenis prijs.

De werkzaamheden bij de Ruiten Aa. Foto: André Dümmer.

De Ruiten Aa begint weer te kronkelen. Foto: André Dümmer.

tekst

The making of DOMUS NOVAE LUCIS

In Museum Klooster Ter Apel werden deze zomer door Jules Verne Media - coronaproof - opnamen gemaakt voor de educatieve speelfilm *Domus Novae Lucis: Huis van het nieuwe licht*. Twee hedendaagse kinderen zijn met hun ouders op vakantie in Westerwolde. Ze raken de weg kwijt, ook in de tijd, en lopen opeens op een middeleeuwse markt. Bij het klooster kloppen ze aan. Een kruisheer doet open en spreekt de woorden: "Als je dichterbij God bent, is er geen afstand meer en ook geen tijd." Hier begint de ontdekkingsstocht van de kinderen anno 1520.

door Hans ter Heijden

Vroeger werden de lessen *Vaderlandsche Geschiedenis* geïllustreerd met schoolplaten. Onder meer die van J.H. Isings zijn bij velen nog bekend, zoals *In een middeleeuwsch klooster*. Nu spelen film en internet een belangrijke rol. De foto's zijn gemaakt op de dag dat er gefilmd werd in o.a. de monnikenkerk, waar de kruisheren de Gregoriaanse Maria-antifoon *Haec est praeclarum vas* zongen: een middeleeuws gebed tegen ernstige ziektes en pandemieën als de pest. Hoe actueel wilt u het hebben? Op de grote foto poseren enkele monniken samen met leden van de crew in de kruidentuin. En ja, het is mogelijk dat u er een paar herkent...

Virtual reality

Naast de film, die vanaf volgend jaar in het Museum Klooster is te zien, wordt met het project *Klooster Ter Apel in Virtual Reality* een innovatief educatief bezoekersprogramma ontwikkeld. De kloosterenclave, zoals deze er vijf eeuwen geleden moet hebben uitgezien, wordt in Virtual Reality (VR) nagebouwd. Als je straks met een VR-bril op in de kloosterenclave staat en om je heen kijkt, waan je je vijf eeuwen terug in de tijd.

Informatie over film en virtual reality:

<https://www.kloosterterapel.nl/nl/virtualreality>

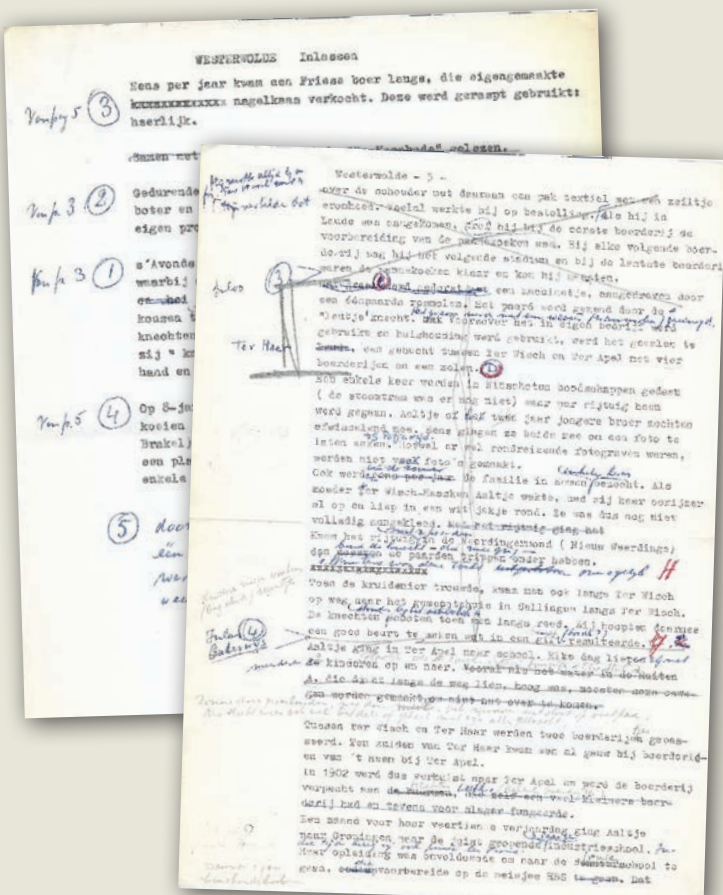
Foto's: Geert Pruiksmas en Jules Verne Media

Aaltje ter Wisch over het boerenleven in Westerwolde rond 1900

Opgetekend door zoon Adolf Hadders. Aangevuld en bewerkt door kleindochter Rolien Hadders

Aaltje ter Wisch werd geboren in 1891 te Ter Wisch, waar zij tot september 1902 woonde. Uit haar mond tekende haar zoon Adolf (1916-1982) de volgende, door Aaltje gecontroleerde, beschrijving op van het dagelijks leven op een Westerwoldse boerderij rond de wisseling van de negentiende en twintigste eeuw. De teksten die Adolf uit de mond van zijn moeder noteerde staan cursief gedrukt. Rolien Hadders maakte het werk van haar vader af en deed aanvullend onderzoek naar de leefwereld van haar oma in Westerwolde. Dit is het eerste deel van een tweedelig artikel.

Introductie

In mei 1890 trouwden Albert Jans ter Wisch (1838-1893) en Hinderkien Haasken (1860- 1939). Op 28 april 1891 werd dochter Aaltje geboren, op 1 september 1892 zoon Jan.¹ Begin juni 1893 krom vader Albert in een appelboom om er een eksternest uit te verwijderen. Hij viel er uit, brak zijn rug en overleed een paar dagen later. Hinderkien bleef met twee kinderen achter. Zij bleef op de boerderij wonen, met haar schoonzuster, de meid en twee knechten en zette het boerenbedrijf voort. De kinderen gingen naar de school in Ter Apel. Aaltje pas vanaf haar zevende jaar, want de tocht naar school was zes kilometer lang! Aaltje bleef afstanden tot op hoge leeftijd in 'uren gaans' aanduiden.

Aaltje bleef afstanden tot op hoge leeftijd in 'uren gaans' aanduiden.

1) Jan Ter Wisch schreef later zijn achternaam altijd met een hoofdletter T, hetgeen door zijn nazaten werd overgenomen. Aaltje daarentegen beschouwde 'ter' als tussenvoegsel. In vroeger tijden was de naam Terwisch één woord.

De door Adolf Hadders getypte herinneringen werden door Aaltje Hadders - ter Wisch gecontroleerd.

De doopjurk van Aaltje.

Omstreeks de eeuwwisseling (1900) bestond het gehucht Ter Wisch uit zes boerderijen, van zuid naar noord bewoond door:

1. H. Luth², die een Saksisch model boerderijtje huurde van de familie Ter Wisch, waarin oorspronkelijk Wubbe Bruining ter Wisch (1813-1890) had gewoond;
2. Klaas Alvering, gehuurd van Harding;
3. Ter Wisch, de ouderlijke boerderij van Aaltje ter Wisch;
4. Boele Lups, een kleine boerderij aan de overkant van de weg. Lups was ook slager en ambtenaar van de burgerlijke stand;
5. Wessel Meendering, gehuurd van Trenning;
6. Jans Luitjes.

De schuur en de woning

De ouderlijke boerderij, die de grootste was, werd in 1834 gebouwd, toen de grootouders trouwden. Hij staat er nog, aan de oostzijde van de weg Ter Apel – Sellinger, tegenover de Schaalbergerweg. Het gebouw staat evenwijdig aan de straat, met het woongedeelte aan de zijde van Sellinger.

2) Hindericus

Het gezin Ter Wisch, moeder Hinderkien met Aaltje en Jan. Foto: J.F. Blöte, Groningen, ca. 1900.

Aan de wegzijde was de deel met tussen de zijwand en de deel de koestal (een potstal). Er werd op de deel gevoerd. Aan de andere kant was de 'leutje' (kleine) deel, met erlangs hokken voor jongvee en varkens. Tussen de delen waren de tasruimten. De paardenstal was dwars achterin de schuur, tussen de delen. Tegen het woongedeelte op de koestal bevond zich een pomp en daarnaast het "snikke" kamertje, waarin een bedstee. Daar slieden de 'grote' en 'leutje' knecht en daar stond ook van elk van hen hun eigen kast. Zij wisten zich met groene zeep bij de pomp, die ook het drinkwater voor het vee leverde. Dat werd er met emmers heen gedragen. →

Boerderij Ter Wisch, het ouderlijk huis van Aaltje. (foto 2018)

Het woongedeelte van de oorspronkelijke boerderij bevatte een keuken³, kelder met opkamer (beide met bedsteden), en een karnhuis met uitgang naar buiten, waar het stookhok stond. Tussen de schuur en deze vertrekken was een lange gang.⁴

Uitbreiding woongedeelte; bedsteden

Voordat de vader van Aaltje trouwde, werden vooraan de boerderij twee kamers bijgebouwd, beide met bedsteden. Een 'mooie' kamer waarvoor meubels moesten worden gekocht: een grote tafel met zes stoelen, een kleine ovale tafel voor in een hoek en een grote stoel. Daarnaast een kamer voor een ongetrouwde tante. Deze kamer⁵ had aan de voorzijde een open haard tussen de twee ramen. In het midden stond een kachel met de pijp horizontaal door de kamer. Via een portaaltje had deze kamer een uitgang naar buiten.

Moeder Ter Wisch-Haasken (zij was toen al weduwe) en de meid sliepen in de bedsteden in één vertrek. De kinderen (Aaltje en haar in 1892 geboren broer Jan) in het andere vertrek.⁶ Kwamen er logees, dan sliepen die in de tweede bedstee van de tante.

In het stookhok bevonden zich, behalve de kookpot – voor was en voor varkensvoer – ook nog twee bedsteden, die als bergruimten werden gebruikt. Aan de achterkant van het stookhok was de bakoven en daarachter de WC met een groot bovenblad met twee gaten.⁷

Fruitbomen en bijenkorven

Langs het huis aan de zijde van het stookhok stonden appel- en (steen)perenbomen, blauwe pruimen, aal-, kruis- en zwarte bessen. Ook stonden onder een afdak bijenkorven.⁸ Achter de boerderij was een losse schuur voor jongvee en opslagruimte

voor o.a. turf. Aan de overkant van de weg waren ook nog twee schuren, in de een werden o.a. kalveren in de winter ondergebracht. De levende have van het bedrijf bestond uit ongeveer 30 koeien, waarvan [een onbekend aantal] melkgevende, vier paarden, varkens, schapen en kippen. De melkkoeien stonden 's nachts op stal.

Het inmaken

In de groentetuin groeiden wortelen, sjalotten, knolletjes, koolraap witte (bewaar)kool, boerenkool, erwten, bonen, snijsla om rauw te eten, (inmaak)uitjes, augurken. Men had bruine bonen, sperziebonen en snijbonen. De eerste voor het zaad, de tweede om vers te eten of als bonen in het zout – zultebonen- te conserveren. Het 'inmaken' van snijbomen in het zout was een heel gebeuren. De eerste avond moesten allen, ook de knechten, de bonen draden. En de toenmalige rassen waren daar heel wat rijkelijker van voorzien dan de huidige rassen.

De tweede avond werden de bonen gesneden, want snijbonenmolens had men nog niet. Ook het personeel van de burens kwam helpen bij de inmaak en dit samenzijn gaf een feestelijke stemming, waarbij koffie met koek werd opgediend en vrolijk werd gezongen.

Landerijen

Iets oostelijk van de boerderij stroomt de Ruiten A. Daar waren de groenlanden waarvan ook hooi werd gewonnen. Verder werd vooral rogge verbouwd, met daarnaast haver – voor de paarden –, spurrie, aardappelen voor eigen gebruik. De granen werden gemaaid met een zicht, daarna met twee welhaken tot schoven gevormd en gebonden. Er werd op het land gegeten; pannenkoeken en roggebrood. Het dorsen gebeurde met de vlegel: voor de acht uur-maaltijd moest al een "legge"

De bedstee van Albert en Hinderkien Ter Wisch in de mooie kamer. (foto 2018)

De boerderij gezien vanaf het stookhok. Links het karnhuis en rechts de buitendeur van de kamer van de inwonende tante. (foto 2018)

- 3) In de woonkeuken was een kookkachel met een hangwaterketel (bron: Greetje Ter Wisch, kleindochter van de broer van Aaltje).
- 4) Deze gang liep van de straatkant (waar de officiële voordeur was) naar een buitendeur aan de andere zijde van de boerderij bij het karnhuis en tegenover het stookhok.
- 5) Om binnendoor van de woonkeuken in de kamer te komen moest je wel door de 'mooie' kamer.
- 6) Zowel in de keuken als in de mooie kamer waren twee bedsteden. Het verhaal vermeldt dat Moeder Ter Wisch met de meid in het ene vertrek sliep; beide kinderen in het andere. Maar de vraag wie in welk vertrek werd niet beantwoord.
- 7) Volgens mevrouw Jansje H. Ter Wisch (1924, dochter van de broer van Aaltje) zat de WC aan de linkerkant van de schuur in de koe-gang. Dat kan natuurlijk ook een verandering van latere datum zijn geweest.
- 8) In de Tweede Wereldoorlog werd in de bijenkorven de oliemolen bewaard (bron: Greetje Ter Wisch).

zijn afgedorst. Later kwam er een rosmolen met een kleine dorsmachine. De "leutje" knecht moest het ene paard mennen (het was dus kennelijk een heel kleine machine).

In het Duitse veengebied had men ook nog gronden, waarop boekweit werd verbouwd. In het voorjaar werd de bovenste laag iets losgemaakt en nadat het enigszins was gedroogd in brand gestoken. Zo kwamen er mineralen vrij en werd de grond snel warmer. Daarin werd de boekweit gezaaid. In de eerste wereldoorlog gingen de rechten in Duitsland verloren. Zo ook het recht waarbij zonder tol te betalen de brug over de Eems bij Haren met een rijtuig met twee paarden mocht worden gepasseerd.

Laude en Ter Haar

Tot 1898 werd uit de melk zelf boter gekarnd. Daarna kwam er een zuivelfabriek in Laude, waarheen de melk ging. Laude was een gehucht met 7 boerderijen: twee van Geert Trenning, waarvan één verhuurd, van Aike Schuring, van Wubbe Schuring, van de familie Ter Borg en van Hendrik Trenning. Van wie de zevende was wist Aaltje niet meer.

Het graan werd gemalen in Ter Haar, een gehucht van vier boerderijen: gebr. Kerkhof, Harm Meendering, Lambert Schoonbeek en een alleenstaande man. Oorspronkelijk had deze molen uit 1631 in Bourtange gestaan; begin 19de eeuw werd hij verhuisd naar Ter Haar.

Dagindeling: ochtend- en middagmaaltijd

Omstreeks vijf uur in de morgen stak de inwonende meid de met turf gestookte kachel aan, zo nodig bij het licht van de petroleumlamp, en zette koffie. De knechten aten een snee eigengemaakt roggebrood met boter en dronken koffie. Alleen op zondagen kreeg men een klont kandij in het eerste

kopje, verder werd er geen suiker in de koffie gebruikt. Na het melken en de veeverzorging was het om acht uur "brijtied". Dan werd overgebleven eten van de vorige dag opgewarmd: roggenbrij of stampot. Zo nodig werd de maaltijd aangevuld met roggebrood met boter. Als er niet op het land werd gewerkt, werd er om tien uur weer thuis koffie gedronken. Gedurende de graanoogst werden op het land pannenkoeken met boter en roggebrood gegeven. Daarna karnemelkse pap van eigen product.

De middagmaaltijd bestond vaak uit stampot met spek. Op maandag altijd pannenkoeken, dan hoefden er op zondag geen aardappelen te worden geschild. Op zaterdag, maar ook wel eens op een andere dag, snert of bonensoep. In het laatste geval had men de vorige dag bonen met spek gegeten. Het zondagsmaal was veel gevarieerder: soep, dik van rijst en peterselie, selderij en sjalot, kip, varkenspoot, doorregen spek, ham of schaaapvlees met rode kool, zoete appelen, zultebonen, enz. Als nagerecht was er dan rijstebrij met gesmolten boter.

Dagindeling: namiddag en avond

's Middags om vier uur werd koffie gedronken, met erbij weer een snee roggebrood met boter. Om zes uur 's avonds volgde een maaltijd van verse aardappelen met spekvet. Daarna kwam roggenbrij. De hele middag had roggemeel in water op de kachel staan 'broeien'. Voor de maaltijd werd hierover dan melk of karnemelk gegoten. Het laatste waarschijnlijk niet meer na 1898, toen de zuivelfabriek in Laude werd geopend. Allen aten met ronde lepels uit één schaal.

Ten slotte werd 's avonds nog eens koffie gedronken, daarna was het om negen uur bedgaanstijd. 's Avonds moest een halve emmer aardappelen worden geschild. Daar de leutje knecht een hekel had aan breien sprak hij met de meid af, dat hij de aardappelen schilde en zij zijn kousen zou breien. Gewoonlijk breiden de knechten op winteravonden. Zij deden dat anders dan vrouwen: zij 'knoffelden'. De draad werd daarbij met de linkerhand omgeslagen. Herders breiden zelfs met de andere hand en met vijf pennen. →

Na het melken en de veeverzorging was het om acht uur "brijtied".

Koffiepot, mogelijk ontvangen als huwelijksgegeschenk. De ketel werd dagelijks gebruikt, 'even de ketel overhangen', zei Aaltje wanneer ze thee gingen zetten.

Bijzondere gelegenheden

Was iemand jarig, dan werd chocola gedronken. Met Pasen werden veel eieren gegeten. Er waren er die dan 20 stuks verorberden! Op oudejaarsavond waren er 'spekkedikken', gemaakt van roggemeel met daarin spek en worst. Verder olieballen en 'kniepertjes'. Nieuwjaarsdag waren er vele lekkernijen, waaronder koek, 'olle wievm' en rolletjes. Om al de drank – die rijkelijke werd geschonken – en zoetigheden te compenseren bestond het middagmaal uit stamppot (zoute) snijbonen met vlees, spek en worst. Daarbij zelf in het zuur ingelegde uitjes, augurken en rode bieten. Deze traditie heeft Aaltje steeds volgehouden, behalve in 1911 toen zij in Hannover was. Ze neemt aan dat ze in haar eerste levensjaar, acht maanden oud, wel een hapje zal hebben meegegeten. Om deze traditie vol te houden werden door haar al tweemaal 'snijbonen uit het vat' uit Nederland naar de Spaanse Costa del Sol ingevoerd.

De traditie hield in dat het geluk bracht om met nieuwjaarsdag stamppot snijbonen te eten. Kniepertjes zijn oudejaars wafeltjes, plat; rolletjes voor nieuwjaar: opgerolde wafeltjes. Aan het begin van het jaar weet je nog niet wat er gaat komen, dat zit verborgen in het rolletje, aan het eind van het jaar zie je alles wat er voorviel.

Met Nieuwjaar, Pasen, Pinksteren en bij afloop van de graanoogst werd er 'stoet' gebakken. De knecht bracht dan per paard ook één naar juffrouw Prak en meester Vegter, een neef van moeder Ter Wisch-Haasken. Dat was een traktatie, maar daar het enige tijd duurde voordat het op was waren de knechten altijd blij als het zover was en men weer op roggebrood kon overgaan. Vermelding verdient ook de afwas, die zonder zeep of ander afwasmiddel gebeurde. Het afwaswater werd dan ook niet zomaar weggegooid, het bevatte immers etensresten en vet, maar werd in het vat met varkensvoer gedaan. ■

Beeldmateriaal, tenzij anders vermeld: collectie familie Hadders

Wie weet meer?

Terwijl we erg veel weten over Aaltje ter Wisch, is er veel minder bekend over haar broer Jan. Zijn er mensen die herinneringen hebben aan Jan Ter Wisch (1892-1950)?

Rolien Hadders ontvangt graag uw reactie: rolienhadders@kpnplanet.nl

Jan en Aaltje Ter Wisch. Foto: A. Warburg, Groningen, 17 juni 1909.

Als 20-jarige verbleef Aaltje enige tijd in Hannover. Een plan om daarna nog naar Londen te gaan, ging niet door. Foto: A. Möhlen, Hannover, 17 februari 1912.

Mysterieuze rivier

‘De Verdwenen Eems’

Het Groninger Instituut voor Archeologie en het Niedersächsisches Landesamt für Denkmalpflege starten participatieproject

Ter hoogte van Wessingtange in Oost-Groningen passeerde lang geleden een mysterieuze rivier de Duits-Nederlandse grens. Deze rivier ontstond bij Oberlangen, als aftakking van de Eems. De (naamloze) rivier was circa 80 meter breed maar raakte volkomen verland. Alleen voor het geoefende oog is de oude loop nog waarneembaar. De initiatiefnemers van het project willen zoeken naar de gemeenschappelijke wortels in het gebied. Met dat doel werd op 25 augustus jl. het officiële startsein gegeven voor het project ‘De Verdwenen Eems’. Tijdens de bijeenkomst, die vanwege de coronabeperkingen in klein comité plaatsvond, werd op locatie in het Emsland een demonstratie gegeven van een grondboring ter toelichting op het project.

Opzet van het participatieproject

Met behulp van grondboringen, stuifmeelanalyse, 14C-dateringen en andere methodieken wordt een reconstructie gemaakt van de geschiedenis van de Eemstak en de betekenis voor de boerenbevolking, die zich in de prehistorie aan zijn oevers vestigde. Deze oeverzone vormde de laatste landverbinding tussen Westerwolde en de hoge gronden langs de Eems, voordat het Bourtangerveen bezit nam van het gebied. Een van de onderzoeksvragen richt zich op wat de mensen daar deden en waarom ze kort voor het begin van de jaartelling wegtrokken. Verlanding en oprukkende veengroei lijken de hoofdredenen, maar of dit klopt zal nieuw onderzoek moeten uitwijzen.

Betrokkenheid van de omgeving

De huidige streekbewoners en met name landbouwers worden nauw betrokken bij het onderzoek. Via discussies, voordrachten, toegankelijkheid van het veldwerk en via sociale media worden het doel en de

Genodigden kregen tijdens de start van het project uitleg van dr. Jana Fries van het Niedersächsisches Landesamt für Denkmalpflege (bovenste foto links) en prof.dr. Henny Groenendijk van de Rijksuniversiteit Groningen (bovenste foto rechts).

methodiek aanschouwelijk gemaakt. Het doel van het onderzoek is tweeledig. Prof. dr. Henny Groenendijk, verbonden aan het Groninger Instituut voor Archeologie (Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen), geeft aan graag te willen weten hoe vroegere bewoners in dit gebied leefden. “Welke invloed hadden specifieke gebiedseigenschappen (een rivier door een moeras) op de handel en wandel van mensen en waarom verdwenen ze daar ook weer. Dat voegt een verhaal toe aan een gebied met tot dusver weinig oude historie. Anderzijds willen we ook meer in het algemeen begrijpen wat de relatie is tussen bewoners van een gebied, wat de eigenschappen zijn van een gebied en hoe de huidige bewoners daar zelf over denken en praten. Dat laatste is ook voor de onderzoekers van belang, zodat ze dat leren herkennen.” ■

Dit bericht ontvingen we van de RUG. Website project: www.de-verdwenen-eems.nl

Waarom stonden er zoveel hotels in Ter Apel?

Nog geen 1000 inwoners, maar wel veel hotels

Tegenwoordig kent het grensdorp Ter Apel nog maar één hotel: het Boschhuis. Vroeger waren er op een gegeven moment wel zes hotels, erg veel voor zo'n kleine plaats. Jakob Been probeert een antwoord te vinden op de vraag hoe dat kon.

door Jakob Been

De eerste hotels

Laten we eerst de hotels eens benoemen. Het - voor zover bekend - eerste hotel in Ter Apel was hotel Beckmann van de Duitser Heinrich Beckmann, die vanuit Papenburg naar Ter Apel kwam en rond 1883 aan de Hoofdstraat een hotel annex bakkerij opzette. Dit was het later zeer bekende hotel De Posthoorn, dat werd afgebroken in 1978. Het kende in de loop der jaren een aantal eigenaren. Hotel Boschhuis was de volgende in de rij, een voormalig bak- en brouwhuis, dat eeuwenlang toebehoorde aan de kloosterenclave. Officieel werd voor het eerst in 1890 gewag gemaakt van een hotel, alhoewel er al veel eerder overnacht kon worden. Eerste pachter was mevrouw Hendrica Langenbach-Romijn, de vrouw van de jong overleden Hendrik Langenbach, de laatste

commandeur van Ter Apel. Ze huurde het hotel van de stad Groningen, toen eigenaar van het Boschhuis.

Vier jaar later, in 1894, werd een boerderij verbouwd tot hotel: hotel De Poort, dat notabene op nog geen 100 meter afstand van het Boschhuis stond. Ook hier was al tientallen jaren eerder sprake van een logement. Evenals het Boschhuis, was ook De Poort toen eigendom van de stad Groningen. In 1923 verkocht de stad het hotel aan de toenmalige pachter, de heer Muntinga. Alsof dat nog niet genoeg was, kwam er in 1895 nog een hotel bij: hotel Ter Apel, in de volksmond al gauw hotel Stukje genoemd naar pachter - en vanaf 1911 eigenaar - Jan Stukje. Dat hotel stond aan het kanaal langs de Stationsweg, de huidige Oosterstraat en brandde af in 1923.

De laatste drie genoemde hotels stonden alle binnen een straal van een meter of zevenhonderd van elkaar. Raar, maar waar! Met je gezonde mensenverstand zou je je moeten afvragen of drie hotels op zo'n korte afstand wel enige kans van slagen zouden kunnen hebben. Hoe moet je ze rendabel maken en houden? Blijkbaar kon het wel, want deze drie hotels stonden er 25 jaar later nog. Hoe zou dit kunnen?

Hotels langs de Hoofdstraat

Ook langs de Hoofdstraat stond vanaf 1907 het hotel-café van Bruno J. Timmer. Later, in 1922, werd nog een hotel gebouwd aan de Stationsstraat: hotel STAR. In 1934 veranderde café Schot zijn naam in Café-Restaurant Schot, maar het moet ook een hotelfunctie hebben gehad, gezien de naam in vele advertenties. Eigenaars waren vader Jacob Schot en na hem zijn zoon Aike. Het brandde in 1970 af. Nu hebben we dus al zeven hotels genoemd in het relatief kleine Ter Apel. Op het hoogtepunt waren er zes hotels tegelijk actief in Ter Apel, terwijl er amper 1000 inwoners waren.

Laten we maar eens kijken naar de redenen voor het grote aantal hotels in het verleden van Ter Apel. Het eerste wat opvalt, is dat er sprake is van een link tussen het vervoeren van mensen en een hotel. Bij de meeste hotels was wel een halte-, dan wel eindplaats. Bij hotel Beckmann waren een halteplaats van de postkoets én een aanlegplaats van de trekschuit. Het eindpunt van de paardentram en de stoomtram lag bij hotel Ter Apel en bij het treinstation lag hotel STAR. Bovendien bevonden hotel Schot en hotel Timmer zich langs de route van de stoomtram. Bij Timmer vertrok in 1923 ook de eerste buslijndienst van Ter Apel (Bergman). De hotels van Beckmann, Timmer en Schot lagen overigens nog geen vijfhonderd meter van elkaar. Alleen het Boschhuis en De Poort stonden ietwat afzijdig van deze haltes en/of eindplaatsen.

Meer hotels, minder kamers

In die tijd betekende reizen met de paardentram van bijvoorbeeld Veendam naar Ter Apel, dat iemand meer dan vier uur onderweg was. Op dezelfde dag weer terug reizen zou dus een moeilijk verhaal worden als je voor zaken naar één van beide plaatsen moest. Bovendien hadden de verschillende vervoerders vaste vertrek- en aankomsttijden. Dus dan was er vaak geen andere mogelijkheid dan te overnachten in een hotel. Een andere en zeer aannemelijke reden zou kunnen zijn dat de hotels van vroeger niet met de hotels van tegenwoordig vergeleken kunnen worden. Vroeger waren er geen hotels van twintig of meer kamers, integendeel! De meeste hotels hadden maar twee, drie of vier kamers. Dan hoefde het natuurlijk maar even druk te worden en alle kamers waren bezet.

Afgezien hiervan was Ter Apel een plaats met behoorlijk wat bedrijvigheid, waardoor nogal wat vertegenwoordigers/handelaars hier een bezoek aan brachten. Het (opkomende) toerisme zal zeker ook een rol gespeeld hebben. ■

Foto's: collectie Jakob Been. Reacties zijn welkom: jbeen01@hetnet.nl

Dit artikel is een bijdrage van de Historische Kring Ter Apel.

Hotel De Poort stond tussen 1894 en 1966 in Ter Apel. De naam van het hotel was goed gekozen. Het stond op de plek waar vroeger de toegangspoort naar de kloosterenclave was.

Hotel Ter Apel was eigendom van de paardentrammaatschappij EGTM. Het hotel werd tussen 1895 en 1911 verpacht en toen de EGTM ophield te bestaan, werd het hotel verkocht aan pachter Jan Stukje. Het hotel brandde in de nacht van 31 oktober op 1 november 1923 tot de grond toe af.

Hotel Timmer kreeg in 1920 het statige torentje. Het gebouw staat nog steeds in Ter Apel, maar heeft al lang geen hotelfunctie meer.

‘Allochtoon’ in Vlagtwedde

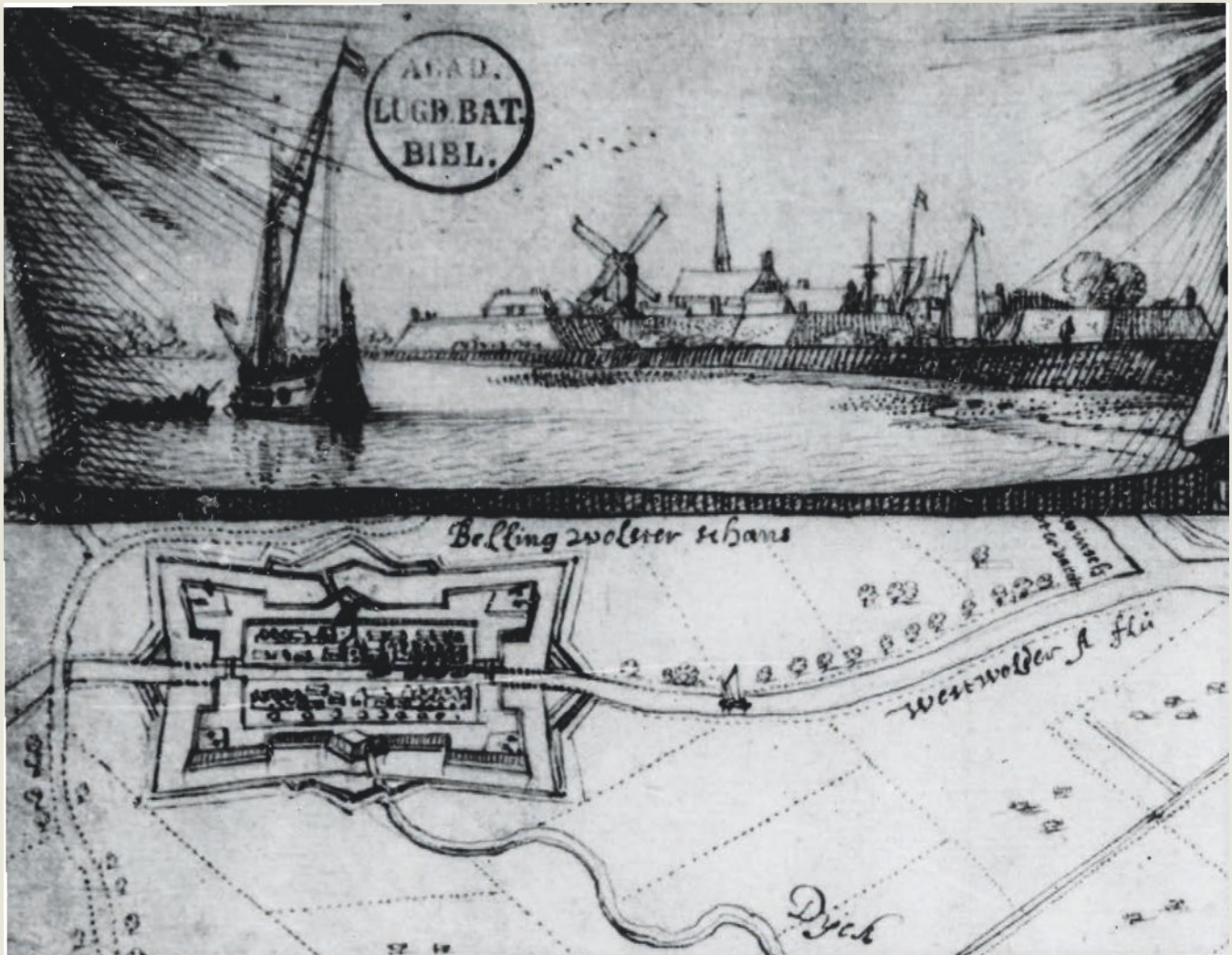
Een visum voor Westerwolde?

Het geval Johannes Hommerckhuisen

door Arne
C. Jansen

Vlagtwedde heeft me geroepen. Daarom vertrek ik in 1651 uit mijn geboorteplaats Bellingwolsterzijl, dat voor mij helemaal geen ‘oude schans’ is. We dienen de Vlagtwedders bijna een eeuw lang, met heel onze ziel en zaligheid. Daarna genieten we onze vergetelheid. Dan opeens, in 1995, zegt iemand: jullie zijn allochtonen! Wat aan de late kant, maar ik schrik er toch nog zo erg van, dat ik bijna vergeet me voor te stellen. Mijn naam is Johannes Hommerckhuisen, mijn beroep dominee. Omdat de genealoog Schrage het niet doet, vertel ik zelf maar hoe het begon.¹

Bellingwolster schans (1635) door Bonaventum Petri. Bron: Beeldbank Groningen.

Hommerckhuisen uit Oudeschans

Plaatsen ontstaan doordat een nomade een besluit neemt: ik blijf hier. Soms doen kleinere of grotere groepen dit. Of twee compagnieën beroepsmilitairen, omdat ze de Bellingwolsterzyl-schans moeten bouwen en bevolken. Het fort wordt in 1593-1595 aangelegd, om de zyl in de monding van de 'Bellinckwolder Aa' heen. Na een jaar of dertig is dit fort jongvolwassen. Tachtig procent van alle mannelijke bewoners is militair. Van overal gekomen, ook van buiten de Verenigde Nederlanden, net als de twintig procent 'burgers'. De vesting Bellingwolsterzyl is een enclave van deze Verenigde Nederlanden. Ruim twee eeuwen later, in de periode 1813-1815, zal het Rijk het gebied van de vesting overdragen aan de gemeente Bellingwolde.²

De commandant of kommandeur is er de baas over. Hij heeft geen boodschap aan de drost van Wedde. Als hij van hem moet vernemen dat de stadhouder gestorven is, weigert hij de doodsklok in Bellingwolsterzyl te luiden. Wat deze burger voorstelt kun je aflezen aan wat hij verdient. De drost Johan Coenders van Wedde staat in 1655 voor fl. 200.- per jaar op 's Rijks loonlijst. De beloning van de schoolmeester in de schans is hoger, fl. 225.- per jaar. De majoor van de vesting, Hendrick Hommerichuijsen, verdient fl. 300.- per jaar. Het traktement van dominee Hermannus Beeckman is fl. 500.- per jaar.³ Het wereldlijke vooruitzicht wordt beduidend hoger gewaardeerd. Jacob Kenneken, de proviand- en ammunitiemeester, beurt fl. 800.- per jaar.⁴

Bellingwolsterzyl is een vitale en deugdzaame gemeenschap. Jacobus Heres glundert dat Oudeschans in vroegere jaren ongemeen sterk van inwoners was voorzien. Ze waren zeer vruchtbaar, blijkt uit de kerkregisters van de garnizoenskerk die in 1626 was gebouwd. Uit de registers weten we dat er in het jaar 1627 vier en vijftig kinderen werden geboren, uit ouders van alleen de protestantse godsdienst. Tachtig procent van de vaders waren hogere en lagere militairen. Heres constateert: 'Intussen ontdekt men hierbij de smaak dier tijden om meer en vlotter dan in volgende, huwelijken van militairen toe te laten. Een bijzonderheid, die de zedelijkheid dezer volksklasse van dien tijd niet ongunstig voorstelt.' De morele discipline van de reformatiebeweging was nog vers in het Staatse leger.

De functie van hoerenweifel, oppasser van de hoeren in de legertrou, was overbodig geworden.

De al genoemde majoor Hendrick Hommerichuijsen is mijn vader. Hij arriveerde in 1621 in Bellingwolsterzyl. In de resoluties van gedeputeerde staten van Stad en Lande staat op 11 mei 1621: 'Gelast dat Hinrick Hommarckhusen dadelijk zijn bestemming als wachtmeester in de schans Bellingwolsterzyl zal volgen.' Je bent militair of niet. Ieder garnizoen moest een wachtmeester of plaatsmajoor hebben. In deze functie is mijn vader verantwoordelijk voor de algemene orde en veiligheid van Bellingwolsterzyl en moet hij misstanden en wangedrag bij de commandeur melden.

Er was toen een reorganisatie van de defensie gaande, als gevolg van een zuiniger financiering. Even later, op 29 mei 1621, besluiten de gedeputeerden: 'Aan de kapitein Horenken beschikbaar gesteld drie turfschepen voor het overbrengen van zijn bagage van Bellingwolsterzyl naar Groningen.' Zoveel laadruimte had mijn vader niet nodig. Onze familienaam is oorspronkelijk Hommerighausen, een voor hem en zijn directe familie kenmerkende variant van Homrighausen, de naam van een verdwenen gehucht in het graafschap Wittgenstein, in het Sauerland. Mijn vader is ook jarenlang ouderling geweest. Door de combinatie van majoor en ouderling was hij de spil van het spul, de schansoudste.⁵

Hommerckhuisen in Vlagtwedde

Geen vijand te zien, dankzij het defensiebeleid van de Nederlanden. Geen zondaar te tuchtigen, dankzij de reformatorische zedelijkheid onder de militairen. In Bellingwolsterzyl is er geen eer te behalen voor een prille, ambitieuze dominee als Johannes Hommerckhuisen (geboren in 1631), oudste zoon van Hendrick en zijn echtgenote Greetje. Hij wil staan waar hij door het kreupelbos zou moeten wandelen. 't Werd Vlagtwedde. Daar stonden hij, zijn zoon en kleinzoon bijna een eeuw lang op de preekstoel, van 1651 tot 1743. Na de vroege dood van zijn jongere broer Cornelis Hommerichuijsen, bij leven majoor en diaken van Bellingwolsterzyl, beheerde diens weduwe Heijla Kenneken nog enkele jaren de diaconale armenpenningen, tot er een nieuwe diaken aantrad.⁶ Ja, 't waark blift in de weerld en wie goan d'r oet. →

A black and white photograph of a handwritten signature in cursive script. The signature reads 'Hendrick Hommerichuijsen' and is written on a piece of paper that appears to be a document or a letter. The ink is dark, and the paper has some texture and slight discoloration.

Handtekening van majoor Hendrick Hommerichuijsen als nieuwe ouderling in Bellingwolsterzyl op 29-11-1629. Bron DTB Oudeschans.

Overheidscircus

'No het de ole Emmius over Bennewole schreev'n naast Westerwole en nait in Westerwole. Bennewole lag dus in ole tied nait in Westerwole en nait in 't Oldambt, maor in Raiderland,' aldus Kuiper.⁷ Ook Eemsland en de oude Veenkoloniën liggen naast Westerwolde. Hommerckhuisen naar Vlagtwedde, Eemslanders naar Horsten en Kopstukken, en boeren uit de oude Veenkoloniën naar de 'woeste gronden' in Hebrecht, Rhederveld, Weenderveld-Jipsingboertange en Over de Dijk. Tegenover deze allochtonen stelt Schrage de autochtonen. Zij zijn de oorspronkelijke bewoners of inheemsens. Maar daarmee loopt hij vast. Wat godsdienst en wetenschap ook over de schepping beweren, Nederland was zeker niet de bakermat van de menselijke soort. Ook in Westerwolde wonen uitsluitend gewaande autochtonen. Schrage slaat daarom een andere weg in: allochtonen die zich blijvend vestigen en een familie stichten, worden autochtoon. Nu telt niet meer waar je vandaan komt, maar of je blijft.

De niet door hem besproken importbruiden halen opgelucht adem. Maar er zijn mensen die niet kunnen of mogen blijven. Schrage somt ze op: militairen, functionarissen bij de belastingheffing, functionarissen in het bestuursapparaat, met name de drosten, richters, gerichtsvogden en scriba's, en predikanten. Personeel van het overheidscircus. Zij hebben standplaatsen en zijn van ambtswege allochtoon of migrant. Echter, sommigen zoals de familie Hommerckhuisen blijven veel langer in Westerwolde wonen dan zogenaamde blijvers. Wat moeten we daar nu weer mee?

Mensen

Eenvoudig: alleen maar laten tellen wíe iemand is. Labels plak je op reiskoffers en verhuisdozen. De kanselboodschap van Hommerckhuisen, van

jongs af gewend aan de vlottende bevolking van Bellingwolsterzijl, moet ook zijn geweest dat stickers niet blijven zitten als je ze op mensen plakt. Mensen laten zich niet labelen, merkte ook Schrage. ■

Hervormde kerk Vlagtwedde. Preekstoel uit de 17e eeuw, waarop de drie 'allochtone' generaties Hommerckhuisen stonden.

- 1) Egbert Garrelt Schrage (1916-1996), *Allochtone families in Westerwolde*, in het tijdschrift van de Vereniging voor Genealogie en Historie Westerwolde, jaargang 16, no. 3, september 1995. 'Predikanten als Kelbergen, Wachloo, Molanus en Hommerckhuisen kwamen van buiten (...) Deze categorie is in de gehouden inleiding niet uitgewerkt.'
- 2) De overdracht vond plaats aan de schout/burgemeester van Bellingwolde Jacobus Heres (1768-1835). Zie zijn publicatie *De Bellingwolder schans in derzelver oorsprong en lotgevallen* (1820) en ook *Terra Westerwolda*, jaargang 9, nr 2, juli 2020, blz. 31.
- 3) De Raaden van Staaten der Vereenigde Nederlanden hadden het collatierecht voor garnizoenspredikanten.
- 4) Deze traktementen staan in de *Resolutien van de Heeren Staten van Hollandt en Westurieslandt 1654-1655*, op bladzijde 106-7 van 1655.
- 5) In mijn genealogie komt 'mester' (kwartiermeester) Christoffer Hommerichuijsen in Bellingwolsterzijl voor; een neef van Hendrick.
- 6) Cornelis Hommerichuijsen werd als 19-jarige plaatsmajoor van Bellingwolsterzijl.
- 7) Hendrik Kuiper, *Van 'n Bennewolster* (1918), opgenomen in Ter Laan, Spitzzen en Stel, *Laandjebloemen* (1923).

Het portret van ...

Hindrik Boels en Roelfien Wubs en dochter Hadewieg Boels

door Frits van der Heide

Op de sjees zitten Hindrik Boels met zijn vrouw Roelfien Wubs en hun dochter Hadewieg. De foto is gemaakt rond 1894-1895 door Boelo Jans Pottjewijd (fotograaf uit Winschoten) aan de Achterweg in Onstwedde, de huidige Boslaan. Aan de rechterzijde zien we de oude stelmakerij, waar nu het oorlogsmonument staat. Aan de linkerkant het erve Up ten Thije, de zogenaamde bedelboerderij van de eerste burgemeester van Onstwedde Abel Hindriks Boels (1759-1827), de overgrootvader van Hindrik Boels. De boerderij zou enkele jaren nadat deze foto gemaakt is plaats maken voor de huidige boerderij. De auteur van deze bijdrage is een achterkleinzoon van Hadewieg Meinders-Boels, die hier als peuter bij haar ouders op de sjees zit.

Hindrik Boels (4 januari 1853 te Onstwedde – 30 maart 1929 te Lammerweg, Sellingen) zoon van Abel Hindriks Boels (1814-1890) en Hadewieg Freerks Boels (1817-1886);
gehuwd op 1 juni 1893 te Onstwedde met **Roelfien Wubs** (27 december 1863 te Blekslage, Onstwedde – 25 februari 1949 te Onstwedde), dochter van Meeme Jans Wubs (1834-1909) en Fennechien Luth (1842-1921).

Kinderen uit het huwelijk van Hindrik en Roelfien:

1. **Hadewieg** (5 september 1893 te Onstwedde – 11 januari 1984 te 'Open Haven', Veendam) gehuwd met Heije Meinders;
2. **Abel** (27 februari 1897 te Nieuwe Pekela – 29 november 1972 te Emmen) gehuwd met Alke Moorlag;
3. **Meeme** (21 april 1900 te Nieuwe Pekela – 11 juni 1983 te Groningen) 1e huwelijk met Geertruida Alida van Dam en 2e huwelijk met Mensien Pol;
4. **Freerk** (6 oktober 1902 te Nieuwe Pekela – 16 juni 1970 te Groningen) gehuwd met Klasina Kort;
5. **Jan** (11 april 1906 te Nieuwe Pekela – 26 mei 1906 te Nieuwe Pekela).

Foto: André Dümmer

‘Kunst laat ons dromen van mogelijke toekomst(en)’

door Hans
ter Heijden

Interview met **Obby Veenstra**, directeur van het MOW

Tien jaar alweer is Obby Veenstra (46) directeur van *het MOW* (spreek uit: mów), *Museum Westerwolde* in Bellingwolde. Hiervoor werkte ze voor het Fries Film Archief waar ze een nieuwe organisatie had helpen opbouwen. Toen ze in 2010 in Bellingwolde aantrad, lag hier een heel ambitieus plan, al goedgekeurd door de gemeenteraad van Bellingwedde. Ze had er zin in, want nu kon ze ook hier de fundamenten leggen voor iets nieuws. Een gesprek over die uitdaging en natuurlijk ook over historie en kunst. ‘Kunst die ons laat dromen van mogelijke toekomst(en)’ (een van de kernwaarden van *het MOW*).

Kunstschilder Geert Schreuder bezocht het depot op de zolder van het MOW en deed daar inspiratie op voor deze illustratie. Hij trof er doodgewone, maar ook fascinerende voorwerpen aan, zoals deze boterklokken. Dit zijn vormen waar de boter mee werd afgemeten. Ook kreeg deze een herkenbare afdrukvorm, zodat de klant wist van welke boerderij de boter kwam. Zie ook de rubriek *Sprekend Object* op pagina 24.

→

Obby Veenstra werd geboren in Delft, groeide op in Friesland en studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. “Ik deed de vrije doctorale richting, waarbij je voor een deel zelf het programma samenstelt, ook met onderdelen uit andere faculteiten. Ik heb dus een mix gedaan van geschiedenis, beeldgeschiedenis, culturele geschiedenis, filosofie en letteren. Een mooie basis voor mijn huidige werk.” Hoe trof je Museum de Oude Wolden, zoals het toen nog heette, tien jaar geleden aan? “Er lag een heel ambitieus plan. Echt met het idee: we gaan verbouwen! Letterlijk en figuurlijk. Het moest beter, sneller, meer. Dat vond ik ook wel aantrekkelijk, want het museum moest in vijf jaar vijf keer zoveel bezoekers trekken!” Is dat gelukt? “We zijn nog steeds op weg, met vorig jaar meer dan drie keer zoveel bezoekers dan in 2010: 6500. We groeien nog

steeds; dit coronajaar kun je natuurlijk niet meetellen. Maar toen ik hier kwam, werd al snel duidelijk dat er veel moest gebeuren, want er was om het diplomatiek uit te drukken nogal een grote afstand tussen het gewenste plan en de bestaande realiteit.” Stond toen nog vooral de streekgeschiedenis centraal? “Nee, men was ook al jaren bezig met kunst. De schilderijen van Lodewijk Bruckman waren er al, net als een collectie originele Ploegwerken. Die hing hier in het oude gebouw met alle luiken dicht om mogelijke lichtschade te voorkomen. Er was een speciale ‘Bruckmanvleugel’ die heel overdadig was ingericht, met veel gordijnen. Op zich paste dat wel bij Bruckman, hij was zelf ook nogal theatraal; hij ontwierp kostuums en zijn tweelingbroer maakte decors. Zijn partner kwam écht uit de theaterwereld.”

De ontvangstruimte van het MOW. Foto: Heleen Haijtema.

Aangezicht van het MOW in Bellingwolde.

Directeur

Wie was jouw voorganger? “Voor mij was er alleen een interimdirecteur. Er was een conservator en het hoofd van de afdeling Ruimte van de gemeente, Arjan Doornbos, de latere gemeentesecretaris, was eigenlijk ook het hoofd van het museum. Voordat ik hier kwam had hij de opdracht gekregen: dat museum daar moet iets mee gebeuren, want we steken er elk jaar een hoop geld in en het aantal bezoekers is weggezakt tot 1800 per jaar. Men kende het niet, het had geen enkele uitstraling. Doornbos is aan de slag gegaan met een plan voor het museum. Hij had daarvoor adviezen ingewonnen bij het Museumhuis en bij de Nederlandse museumconsulent en op basis daarvan is het tot stand gekomen. Een van de eisen was dat er definitief een directeur moest komen voor achttien uur per week. Dat ben ik toen geworden.”

Streekzaal

Dus toen ben jij dat ambitieuze plan gaan uitvoeren? “De vraag was vooral: waar beginnen we mee? Dat was de verbouwing. Er lag al een plan voor verbouw, maar ik vond het belangrijk om er alsnog een architect bij te roepen. We vroegen drie architecten een ontwerp te maken en uiteindelijk viel de keuze op AAS-architecten uit Groningen.

Qua ruimte is alleen de pui erbij gekomen. Je moet je voorstellen: alles wat nu open is, was dicht. Je had de oudbouw, waar De Ploeg hing en daar zat ook het kantoor in, dat half in gebruik was als opslag en er was een klein gangetje met een oude keuken. De huidige ontvangstruimte, waar we nu zitten, had maar aan één kant ramen en nauwelijks lichtinval. Er waren zes lampen in de hele zaal. Dit was toen de streekzaal. De inrichting hiervan kwam uit de koker van de wetenschapswinkel van de Rijksuniversiteit Groningen. Aan de muur hingen enkele tekstborden met het verhaal over de graanrepubliek en de smokkelroutes en er stonden nog wat oude vitrines uit het Groninger Museum. Verspreid door de zaal stond een vrij willekeurige collectie oude meubels, vanzelfsprekend een kruidenierswinkeltje en enkele turfkarren. Ik ben zelf historicus, maar ik heb nooit begrepen hoe die opstelling samenhang met het verhaal aan de muur. Nadere toelichting ontbrak. De collectie was ook nog niet beschreven. De rest werd gebruikt voor De Ploeg en het kantoor. In de centrale gang en twee kleine zalen waren jarenlang exposities: 'Kunst aan de rand van Nederland' en de 'Tweekarspelen Kunstroute', die elkaar afwisselden. En soms kwam er dan nog iets anders tussendoor. Dat was het stramien: regionale kunst, streekzaal, De Ploeg en Bruckman. De meesten kwamen in eerste instantie vooral voor lopende exposities en men nam de streekzaal en Bruckman dan terloops even mee."

De verbouwing

Zo was het en toen ging jij dus verbouwen. Is er toen bewust gekozen voor een moderne pui? "AAS-architecten keek niet zozeer naar modern of niet modern, maar vroeg zich af wat dit pand nodig had. Belangrijk was - en nu met corona natuurlijk helemaal - dat je in het museum door kon lopen, dat je niet dezelfde weg terug hoefde, zodat nieuwe bezoekers mensen tegenkomen die al klaar zijn. Wat de architect vooral heeft gedaan is stukken er tussenuit snijden. Zo komen de verschillende ruimtes met elkaar in verbinding en komt er tegelijkertijd veel licht in het museum. Bovendien heeft de architect de ruimte geabstraheerd. Doorgangen gelijk gemaakt, muren met elkaar uitgelijnd. Vroeger was het ten dele baksteen, ten dele dit, ten dele dat. Alles heeft nu veel meer één uitstraling. Hierbij kwam dan de moderne pui, alhoewel, wat is 'modern'? Het refereert meer aan een soort klassiek modernisme van de jaren twintig van de twintigste eeuw.

Dit gedeelte (de ontvangst, red.) is in 1979 gerealiseerd en is eigenlijk nooit gebouwd als boerenschuur. Het heeft van meet af aan, dat kun je ook zien, een museale opzet gehad. Het is uit de tijd dat we onze oude landbouwkarren wilden laten zien, dus een boerenomgeving wilden creëren, maar het is dus niet authentiek, het zijn ook geen echte gebinten. Intussen staat veel in het depot op zolder, bij een verhuisbedrijf en bij de gemeente. Met de verbouwing is niets van de oude collectie verdwenen. Al die →

Lodewijk Bruckman

Lodewijk Bruckman (1903-1995) was fijnschilder en magisch realist. Hij was geruime tijd als kunstschilder werkzaam in o.a. Amerika. Er hangt ook werk van hem in het Metropolitan Museum of Art in New York. In 1968 keerde hij terug naar Nederland en woonde onder meer in Bellingwolde. Hij schonk 21 werken aan de voormalige gemeente Bellingwedde. Deze maken deel uit van de vaste collectie van het MOW.

Portfolio van schilder Lodewijk Bruckman, aangeboden aan de schilder door een Amerikaanse bewonderaar. De portfolio is prachtig ingebonden en bevat onder meer foto's van zijn werken (jaren 1960). Foto: Marieke Balk.

Lodewijk Bruckman, *My lucky number seven*, 1985, 65x65, olieverf.

Interieur oude Bruckmanzaal, 2011. Foto: het MOW.

Expositie
'Sporen': Lia
Brouwer,
Geen titel
(2020). Foto:
kunstenaar.

Expositie 'Sporen': Anneliet van Beelen, *Jarige Navels* (2020).
Foto: kunstenaar.

oude objecten die vroeger in de streekzaal stonden, zijn nog steeds in beheer bij het MOW. Overigens werd de ingang van het museum verplaatst van de zijkant naar de Hoofdweg en daarmee is het dorp het voornaamste uitzicht vanuit de ontvangst; zo breng je het dorp het museum in. Vroeger keek je vanuit de ontvangstruimte - nu kantoor - op de parkeerplaats..."

Steunfunctie

Dat was de letterlijke verbouwing, maar wat is er inhoudelijk 'verbouwd', veranderd? "Het ambitieuze plan uit 2010 voorzag al in het idee om niet meer vast onze collectie neer te zetten en daarnaast wat dingetjes te doen. We zijn veel meer wisselexposities gaan doen, waarbij het onderwerp van die exposities zowel geschiedenis kan zijn als kunst. Zo organiseerden

wij sinds 2012 exposities over de geschiedenis van de kanalisatie in Westerwolde, over de eerste inval van Bommen Berend en was er ruimte voor de foto's van Tonnis Post. Ook de eigen collectie kwam regelmatig uit depot, bijvoorbeeld in 2016 met de expositie 'Duizend dingen'.

Van begin af aan is gezegd: het museum moet een steunfunctie hebben voor regionale kunstenaars. Toen we na de verbouwing open gingen hebben we ook gezegd: we zetten een hele expositiereeks op, waar kunstenaars uit de omgeving op kunnen intekenen. Zo konden we van hen elke maand werk laten zien in de ontvangst. Tot 2018 hebben we dat gedaan. Zes jaar lang. In totaal hebben 60 kunstenaars daaraan deelgenomen.

De wisselexposities gingen van drie naar vijf per twee jaar. Inmiddels waren er ook wel tentoonstellingen die wat langer duurden, enerzijds om aandacht te concentreren, anderzijds omdat we als organisatie kleiner zijn geworden, inhoudelijker. Daarnaast hebben we kleinere tentoonstellingen. Nu is er maar één, maar dat is in verband met corona. We moesten daarvoor ons hele programma omgooien.

**We willen laagdrempelig zijn,
maar niet: 'kleutertje luister'**

Sporen en Nostalgie

Voor de komende tijd staat bijvoorbeeld *Sporen* gepland. Dat is een expositie van een kunstenaarscollectief dat rond het thema 'sporen' een heel programma heeft doorlopen en de kunstenaars presenteren wat daaruit is gekomen. Daarnaast is er een kleine expositie over 'graaspatronen' van koeien. Past mooi bij elkaar. Doen we ook voor het publiek, zodat je niet denkt: ik kom voor de hoofdtentoonstelling, die kleine expo zegt mij niks. We willen dat ze raakvlak hebben.

Hierna gaan we hopelijk - als alles doorgaat - een tentoonstelling houden over *nostalgie*. De betekenis van nostalgie door de tijd. Ook onze eigen collectie gebruiken we daarbij. Daarnaast komt de tentoonstelling *I found your film*. Een Instagramproject van de Groninger kunstenaar Tijmen van Dijk die onontwikkelde rolletjes van foto's hier en daar opduikt en alsnog ontwikkelt en op Instagram publiek maakt."

'Red het platteland!'

Het MOW blijft natuurlijk ook een streekmuseum, sponsort bijvoorbeeld dit blad en jij zit namens het museum in de redactie en schrijft ook regelmatig over jullie collectie. "Zeker, we zijn een voorzieningencentrum voor de regio, voor de kunst uit deze streek, de geschiedenis. Toen ik hier kwam, dacht ik: wat is nou je onderscheidende principe, want dat is heel belangrijk, dat je je als museum onderscheidt. Als je een museum bent over de boekdrukkunst weet je waar het over gaat, dat is bij een museum als het MOW wat lastiger. In het begin hebben we het onderscheid vooral gezocht in

stijl. We hebben een vrij modern pand, dat wisselende invullingen mogelijk maakt. Onze PR en onze manier van aanspreken van bezoekers werkt ook op een bepaalde manier. We willen laagdrempelig zijn, maar niet: 'kleutertje luister'. In onze routing hebben we nergens geboden en verboden. Op deuren waar je niet mag komen, staat gewoon 'depot' of 'schoonmaakkast'. Dat zijn allemaal dingen waarmee we een bepaalde stijl uitdragen, maar er was iets van ja, wat onderscheidt ons nu eigenlijk?

We hadden de tentoonstelling 'Denkend aan Groningen' en daar hadden we ook een beetje een gevoelige snaar mee geraakt. We dachten vooral aan het Groninger platteland. Niet als plek van landbouw of zo, dus niet als een agrarisch museum. Maar wel: wat is nu de betekenis van het platteland. We hebben natuurlijk die grote tentoonstelling *Countryside. The Future* van Rem Koolhaas in het Guggenheim Museum in New York gehad, waarbij hij de noodkreet slaakte: 'Red het platteland!'. Er zijn op dit moment ontzettend veel veranderingen op het platteland gaande. Enerzijds dat het gebruikt wordt als een soort rurale escape voor mensen die verder in de stad wonen en die hier ook geen band mee hebben. Gebeurt dat hier ook bijvoorbeeld? Of hoe zit het met al die nieuwkomers? Hoe ervaren die het wonen op het platteland? Dat is natuurlijk volstrekt anders dan dat je hier vandaan komt en hier bent opgegroeid, maar tegelijkertijd is het de aantrekkingskracht. Die mensen kiezen ervoor om hier te wonen, dat schept een eigen band. Veel huizen in Bellingwolde staan niet langer dan twee weken te koop. Misschien is het hele idee van krimp juist wel onze aantrekkingskracht! Dat soort vragen. Waar gaat onze toekomst naar toe en kunnen kunstenaars daar misschien ook visies op leveren? Of worden we straks een groot 'zonnepaneelparadijs'? Moeten we juist niet ook op dit soort ontwikkelingen en ingrijpende veranderingen met z'n allen een visie ontwikkelen?"

Blikopener

Je ziet de kunstenaar dus ook als een figuur die ontwikkelingen entameert, in gang zet. "Ik geloof niet zozeer in de profetische kracht van kunst, maar wel dat kunstenaars ons een alternatieve toekomst kunnen schenken en misschien een manier van kijken kunnen opwerpen die niet vanzelfsprekend is. Ik denk dat dat heel belangrijk is. Überhaupt creativiteit als te ontwikkelen factor in wat voor omgeving dan ook. Ook als je kijkt hoe wij als mensen leven, zeg maar. Wat ik wel grappig vind is dat dit museum is ontstaan in een reactie op de kreet: 'Hé, ons platteland dreigt te verdwijnen, grootmoeders tijd gaat verloren!'. In feite zitten we nu in een soortgelijke ontwikkeling. Kijk het platteland is al ontzettend veranderd natuurlijk. Als ik kijk naar mijn jeugd, was het platteland veel diverser, met veel meer dieren,

maar ook veel kleinschaliger. Bloemen in de wei waren heel normaal. Wij gingen in de lente pinksterbloemen plukken, dat hoef je nu niet te proberen, het is allemaal raaigras. Het platteland wordt steeds leger." Weidevogels zijn een zeldzaamheid. "Ja, precies en is dat dan niet een interessant onderwerp?" De kunst als blikopenerfunctie, bedoel je? "Ja, maar niet alleen negatief, zo van: laten we een tentoonstelling wijden aan de verdwijnende weidevogel of aan 'landschapspijn'. Maar vooral: Wat voor toekomst wil je dan wel? Focus je bijvoorbeeld ook op plattelandskracht, zoals in Kloosterburen met de coöperatie *Klooster & Buren* gebeurt." Daarbij kunnen kunstenaars natuurlijk wel een katalysator zijn. "Zeker, dat denk ik wel". Dat is dus het zingevingsaspect. "Klopt".

Toekomst

In de fase waarin we nu zitten, onderzoek ik dit soort vragen en wat ze betekenen voor wat we gaan doen als museum. Hoe ga je dat mogelijk maken? Hoe ga je om met je collectie, wat betekent het voor je bezoek? In dat proces zitten we nog, dat moeten we dus ook nog bespreken in het bestuur en ik wil daarna ook nog de provincie in, praten met mensen die daar een visie op hebben en tegen hen zeggen: 'Kijk dit hebben wij bedacht, hoe sluit dit aan bij andere ontwikkelingen?'. Dat hoop ik wel voor het einde van het jaar in gang te zetten.

Maar wat eruit gaat komen is een museum met een veel grotere inhoudelijkere concentratie waarmee je ook op langere termijn kunt plannen waar je je mee bezig wilt houden. Nu gaan we natuurlijk heel veel richtingen uit: een Ploegtentoonstelling en dan gaat het weer over realisme en dan weer daarover. Voor een deel wil je dat ook wel vasthouden, net als de lezingen in samenwerking met de Historische Vereniging Westerwolde en het blijven inspelen op aanbiedingen van kunstenaars uit de regio. Maar tegelijkertijd wil je duidelijk maken: waar sta je nu, ook inhoudelijk. Maar vooral: waar staat het MOW voor. Nu en straks." ■

Johan Dijkstra (Kunstkring De Ploeg), *Sandjer huus, Rhederbrug (z.j.)*, 80x60, olieverf.

Boter van de boerin

door Obby Veenstra

In de collectie van het MOW vind je een drietal houten vormen, waarvan de grootste elf bij veertien centimeter meet. Boerinnen van weleer vormden hiermee boter tot boterklokken. Elke vorm resulteerde in een vast gewicht. Zo waren deze vormen bedoeld voor een halve pond en een hele pond boter. De knop bovenop functioneerde als handvat.

Aan de binnenkant van de vormen zie je verschillende uitgesneden motieven, waaronder bloemen en korenaren. Elke boerderij kende zijn eigen vormen, zodat je kon zien waar de boter vandaan kwam. Helaas is de herkomst van deze drie vormen verloren gegaan, al stammen ze waarschijnlijk van een boerderij/boerin in Westerwolde of het Oldambt aan het einde van de negentiende of het begin van de twintigste eeuw.¹

Een eeuwenlange traditie

Boter (alook kaas) maken was van oudsher het werkterrein van boerinnen, samen met hun dochters en meiden. Dit zie je bijvoorbeeld mooi terug op een ets uit 1608 van Claes Jansz. Visscher uit de collectie van het Rijksmuseum. Het zijn iconische beelden van het traditionele platteland. De melkmeid met juk en de karnende boerin zie je nog eeuwen voorbijkomen.

Boter maak je zo

Boter maak je door van de melk afgescheppte en verzuurde room in beweging te brengen, te karnen. Hierdoor gaat het membraan van de in vloeistof rondzwevende vetdeeltjes kapot en klonteren de deeltjes samen. Wat overblijft, is ontvette en verzuurde melk: karnemelk. Vervolgens kneed je de klont tot boter, vaak - en zeker vroeger - met toevoeging van zout. Zo verwijder je gelijk de laatste restjes vocht.

Elke streek, en misschien zelfs elke boerenfamilie kende zijn eigen tradities en werkwijzen, bijvoorbeeld in het aantal dagen dat boeren(vrouwen) de stilstaande melk afroonden. Voor de boerin was het maken van boter niet alleen voor eigen gebruik, maar ook om te verhandelen,

bijvoorbeeld om andere gebruiksgoederen te ruilen met handelaren en winkeliers.

Einde van het boter maken op de boerderij

Aan het einde van de 19e eeuw kwam aan dit boerinnenwerk een einde, vooral door de opkomst van coöperatieve zuivelfabrieken. Deze schoten aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw als paddenstoelen uit de grond. Zo werd op 16 juli 1898 de 'Coöperatieve Roomboterfabriek Sellingen en Omstreken' in Laude een feit. Deze fabriek verzamelde en mengde melk van verschillende boerderijen. Onder de veertig deelnemers waren overigens ook vier vrouwen.

Met de mechanisering van het boter maken, kwamen tegelijkertijd sterkere technische standaarden en daarmee ook meer uniformiteit. Aan de boter kon men niet langer de boerderij of streek herkennen. Nu ambachtelijkheid weer in de mode is, vinden sommigen dit jammer. Op hippe sites vind je talrijke recepten om weer zelf thuis boter te maken, zij het natuurlijk op een veel kleinere schaal dan de boerderijproductie van weleer. Misschien is het herinvoeren van een miniversie van de mallen hierbij een idee. Een bezoeker aan het MOW wist over de boterklokken te vermelden, dat de versieringen in de vorm vaak handig waren. Zo wist je wat de lekkerste boter was maar ook welke je beter kon vermijden, daar 'die en die niet zo schoon werkte' ■

Gebruikte literatuur

H.W. Lintsen (red.), *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890. Deel I. Techniek en modernisering. Landbouw en voeding* (Zutphen 1992).

<https://www.deverhalenvangroningen.nl/alle-verhalen/de-voormalige-zuivelfabriek-van-laude-een-plek-van-ommekeeracht> (geraadpleegd 16-09-2020).

1) Kun je meer vertellen over deze vormen? Dat horen wij graag!
Mail naar collectie@hetmow.nl

Boterklokken: collectie het MOW (01237, -8 en -9), foto's: het MOW.

Claes Jansz. Visscher, *Landbouw en veeteelt* (ets 1608) collectie Rijksmuseum.

De koude winter van 1762 - 1763

Verbod op de uitvoer van hooi en stro

Historische bronnen zijn meer dan alleen maar (gesproken) teksten, afbeeldingen of voorwerpen. Een historische bron komt uit het verleden en bevat informatie daarover. Door deze kritisch te benaderen, komen historici tot kennis over het verleden. Bij het benaderen van bronnen komen enkele uitdagingen kijken. In deze serie worden willekeurig enkele voorbeelden toegelicht: in deze aflevering een reconstructie van een koude winter en een specifiek gevolg daarvan in de provincie Groningen en Westerwolde.

door Erik Wubs

De winter van 1762 op 1763 was erg streng. De burgemeester en raad van de stad Groningen én de statenleden van de provincie besloten daarop in de zomer van 1763 de uitvoer van hooi en stro uit de provincie en Westerwolde te verbieden, zodat deze gewassen aan het eigen vee beschikbaar gesteld konden worden en schaarste in de volgende winter uit zou blijven.

Een historische bron

Zoals geschreven, is een historische bron een (gesproken) tekst, afbeelding of object dat uit het verleden komt en informatie over dat verleden bevat. Deze soorten bronnen kunnen verschillende vormen aannemen. Zowel kronieken en aktes als persoonlijke getuigenissen (egodocumenten) zoals brieven en dagboeken vallen bijvoorbeeld onder tekst in te delen.

Alle historische bronnen kunnen in primaire en secundaire bronnen worden ingedeeld. Dat is afhankelijk van de afstand van de bron tot het verleden, waarover de historische bron informatie bevat. Een akte van een overeenkomst in het verleden is een typisch voorbeeld van een primaire bron. Een tijdschriftartikel over een historische gebeurtenis, pas vele jaren na die historische gebeurtenis geschreven, kan een secundaire bron worden genoemd. Iedere historische bron kent specifieke uitdagingen.

In het algemeen geldt dat de context van een bron belangrijk is. De maker van een bron, de historische en specifieke omstandigheden waarin de bron tot stand is gekomen en de omgeving waarin de bron bewaard is gebleven, zijn relevante overwegingen. Ze kunnen gevolgen hebben voor de informatie die een bron over het verleden kan leveren.

In het algemeen geldt dat de context van een bron belangrijk is

Een ordonnantie betreft een verordening, bijvoorbeeld provinciaal, waarin een bepaald reglement, bevel of aanwijzing wordt uiteengezet of het betreft een plakkaat waarop de tekst van een verordening is afgedrukt. Plakkaten werden gebruikt om ordonnanties aan de bevolking bekend te maken. Ze zijn als primair geschreven bronnen goed te gebruiken om specifieke (lokale) reglementen, bevelen of aanwijzingen te reconstrueren. Vaak staat vermeld in welk gebied de betreffende ordonnantie geldig was en bevat een ordonnantie meer gegevens, zoals achtergrondinformatie. Doordat plakkaten gedrukt zijn, zijn ze - hier en daar met enige moeite - goed leesbaar.

De Groninger Archieven bevat een collectie plakkaten en ordonnanties van tussen 1595 en 1795. De plakkaten en ordonnanties zijn opgesteld door de stad Groningen en op een bepaald moment overgebracht naar de Groninger Archieven. Twee plakkaten uit deze collectie vertellen een bijzonder verhaal over de winter van 1762 op 1763 en een specifiek gevolg daarvan in de provincie Groningen en Westerwolde.

Om voldoende hooi en stro voor de veestapel te behouden en schaarste in de volgende winter te voorkomen, mochten hooi en stro in geen enkel geval de provincie of Westerwolde uitgevoerd worden

Het eerste plakkaat dateert van 8 juli 1763 en kondigt een uitvoerverbod af van hooi en stro uit Westerwolde. Om voldoende hooi en stro voor de veestapel te behouden en schaarste in de volgende winter te voorkomen, mochten hooi en stro in geen enkel geval de provincie of Westerwolde uitgevoerd worden. Het tweede plakkaat van 30 maart 1764 betreft de intrekking van het uitvoerverbod.

Beide plakkaten bevatten een ordonnantie van de burgemeester en raad van de stad Groningen én de heren staten van de provincie en waren geldig in Westerwolde. Dit staat op de plakkaten vermeld. Vanuit de historische context is het belangrijk om te weten dat Westerwolde toen een Generaliteitsland was onder bestuur van de Groninger overheden. Eveneens vermeld op beide plakkaten staat bijvoorbeeld ook dat de ordonnanties

afgekondigd moesten worden vanaf de preekstoelen en opgehangen moesten worden op de daarvoor gebruikelijke plekken. De kennis over ordonnanties en plakkaten in overweging nemende, is dat logisch. Plakkaten werden immers gebruikt om ordonnanties aan de bevolking bekend te maken.

De winter van 1762 op 1763

Informatie over het verleden - afkomstig uit historische bronnen - kan samengevoegd worden, zodat er een completer beeld ontstaat van het verleden. Historische weerdata laten bijvoorbeeld zien dat de winter van 1762 op 1763 daadwerkelijk erg koud was. De gemiddelde temperatuur van december 1762 was -0,4 °C, die van januari 1763 -5,8 °C en die van februari 1763 2,9 °C. Deze weergegevens zijn waargenomen in Zwanenburg.

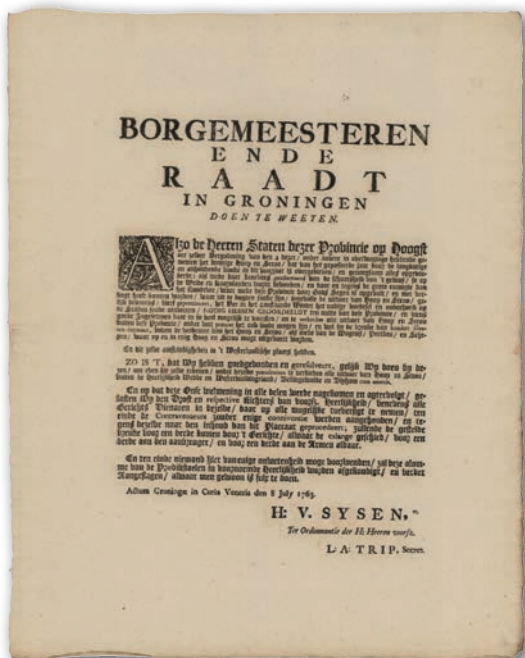
Bij de weerdata moeten wel enkele kanttekeningen geplaatst worden. Zwanenburg ligt op enige afstand van de provincie Groningen en Westerwolde. Nederland heeft sinds de winter van 1762 op 1763 een temperatuurstijging gekend. De methode en de kwaliteit van de metingen kunnen worden betwijfeld. Ondanks deze overwegingen laten de gegevens ten opzichte van elkaar zien dat Nederland in de betreffende winter te maken had met een erg koude periode. ■

Bronnen

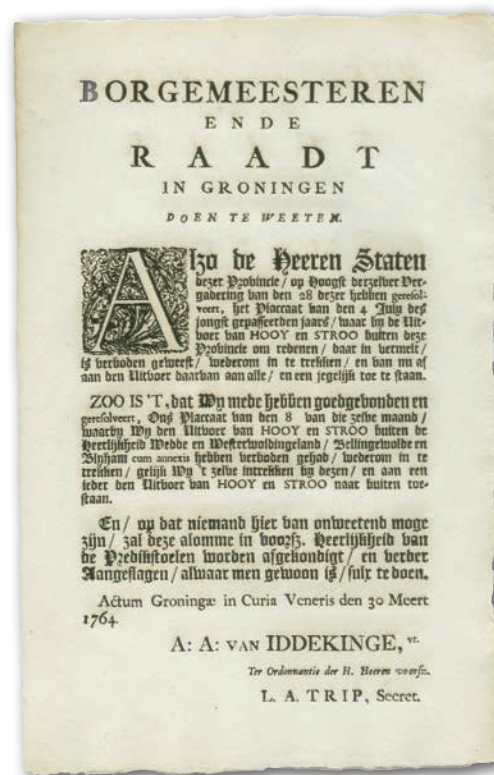
Boone. Marc. *Historici en hun Métier: Een Inleiding tot de Historische Kritiek*. Gent: Academia Press, 2011;

www.meteolink.nl/weerhistorie-2/historische-winters/winter-1763/;

RHC Groninger Archieven, Plakkaten en ordonnanties GAG, toegangnr. 2188, inventarisnr. 693 en 698.

Het eerste plakkaat. Scan: RHC Groninger Archieven, Plakkaten en ordonnanties GAG, toegangnr. 2188, inventarisnr. 693.

Het tweede plakkaat. Scan: RHC Groninger Archieven, Plakkaten en ordonnanties GAG, toegangnr. 2188, inventarisnr. 698.

Voormalige vluchtroutes langs de grens met Duitsland

Herinneringen aan een bijna vergeten geschiedenis

Op 31 augustus 2019 vond de onthulling van een gedenk- en informatiepaneel plaats voor een vluchtroute die Duitse oppositieleiden en Joden tussen 1933 en 1945 namen van Wymeer naar Bellingwolde. Het paneel is een initiatief van de werkgroep Initiatief Vluchtroutes 1933 – 1945, die al op vijf andere plekken in de grensregio buiten Westerwolde gedenktekens heeft gerealiseerd. De tekens herinneren aan een bijna vergeten geschiedenis van Duitse oppositieleiden die vanaf 1933 hun toevlucht zochten in het buitenland, veelal geholpen door gelijkgezinden aan beide kanten van de grens.

door Henk Opheikens

Duitse oppositieleiden op de vlucht

In januari 1933 werd Adolf Hitler rijkskanselier van Duitsland. Kort daarop begon hij de Duitse oppositie uit te schakelen en met zichzelf en zijn partij - de Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij (NSDAP) - een dictatuur te vestigen. Die ontwikkelingen vormden de opmaat naar de Tweede Wereldoorlog. Om politieke vervolging te ontlopen, doken leden van oppositiepartijen onder of vluchtten naar het buitenland.

In het bijzonder wisten (voormalige) leden van arbeiderspartijen en vakbonden met behulp van Duitse en Nederlandse gelijkgezinden te vluchten naar Nederland. De Sociaaldemocratische Partij van Duitsland (SPD) en de Communistische Partij van Duitsland (KPD) hadden in het grensgebied van Oost-Friesland, het Reiderland en de stad Emden een sterke achterban. Aan de Nederlandse kant van de grens was er sprake van een vergelijkbare situatie met de Communistische Partij van

In het bijzonder wisten (voormalige) leden van arbeiderspartijen en vakbonden met behulp van Duitse en Nederlandse gelijkgezinden te vluchten naar Nederland

Nederland (CPN). Tussen die partijen bestonden goede contacten. In dit klimaat was het tussen 1933 en 1945 mogelijk dat (voormalige) leden van deze partijen Duitse oppositieleiden de grens over hielpen.

De vlucht die Duitse oppositieleiden namen, was een gevaarlijke aangelegenheid. Hierbij probeerden helpers en oppositieleiden bij het overgaan van de grens buiten

het zicht van Duitse en Nederlandse grensbewakers te blijven. Een vlucht vond bij voorkeur plaats in de nacht, het liefst bij slecht weer, omdat daardoor de kans om opgemerkt te worden klein was. Zowel de oppositieleiden als de helpers riskeerden veel.

Vluchtroute van Wymeer naar Bellingwolde

Eén van de vluchtroutes die bekend is, liep van Wymeer naar Bellingwolde. Derk Telkamp had een kleine boerderij in De Lethe, bij Bellingwolde. Gelieerd aan de hulporganisatie Rode Hulp, speciaal gevormd door communisten om Duitse oppositieleiden over de grens te laten vluchten, hielp hij samen met zijn zoon Derk ongeveer tachtig tot honderd Duitse communisten en Joden de grens over.

De vluchtelingen werden in de nacht, het liefst alleen of in tweetallen, de grens over geholpen, waarna ze in de schuur van de boerderij sliepen en vervolgens doorreisden naar bijvoorbeeld Winschoten

Vader Derk organiseerde de vlucht en zoon Derk hielp de vluchtelingen daadwerkelijk de grens over te steken. Hierbij werkten ze nauw samen met de Duitse Johan Bültena, inwoner van Wymeer, die vader Derk een waarschuwing gaf wanneer een vluchteling opgehaald moest worden. De vluchtelingen werden in de nacht, het

liefst alleen of in tweetallen, de grens over geholpen, waarna ze in de schuur van de boerderij sliepen en vervolgens doorreisden naar bijvoorbeeld Winschoten. Het gedenk- en informatiepaneel van de vluchtroute bij Wymeer werd door een kleinzoon van vader Derk en een kleindochter van Johan Bültena onthuld.

Andere vluchtroutes

Net als bij Wymeer, staan ook op andere plekken gedenktekens van voormalige vluchtroutes aldaar. Bij de sluis van Nieuwe Stanzijl staat een plaquette. Verdere gedenktekens staan in Emden, bij Bad Nieuweschans, in Kanalpolder en bij het veerhaventje in Petkum. De werkgroep Initiatief Vluchtroutes 1933 – 1945 heeft het voornemen in de toekomst meer gedenktekens te realiseren. De werkgroep bestaat uit Tony Kofoet, Jörg Meinke, Eika Kuiper, Johanna Adickes, Michael Skoruppa, Henk Opheikens, Hermann Bertus, Suzanne en Rolf Kemner, Hans Gerdwendt en Rolf Uphoff.

Naast de vluchtroute van Wymeer naar Bellingwolde, was er ook een vluchtroute over de grens naar Bourtange. Het is onbekend of er verder naar het zuiden andere vluchtroutes zijn geweest tussen Duitsland en Westerwolda. ■

Bronnen

Geert Sterringa Stichting, *Rode Hulp - De opvang van Duitse vluchtelingen in Groningerland - 1933-1940* (1986);

Plakboek van auteur met krantenknipsels en andere informatiebronnen;

www.vluchtroutes1933-1945.nl;

www.vpro.nl/speel-POMS_VPRO_344691~rode-hulp-in-crisistijd-het-spoor-.html.

De kleinkinderen van Derk Telkamp en Johan Bültena onthullen het gedenk- en informatiepaneel bij Wymeer. Foto: collectie auteur.

Henk Opheikens spreekt tijdens de onthulling van het gedenk- en informatiepaneel bij Wymeer. Foto: collectie auteur.

Verhalen van lief en leed op de begraafplaatsen in Westerwolde

Ieder dorp in Westerwolde kent één of zelfs meerdere begraafplaatsen. Elke begraafplaats heeft een eigen karakter, een eigen funeraire cultuur.

De vormgeving van de begraafplaats zegt iets over de plaatselijke omstandigheden zoals welstand, religie en middelen van bestaan. Ze hebben allemaal één ding gemeen. Achter de grafmonumenten gaan bijzondere verhalen schuil.

door Geert Volders

Vanaf de jaren 1850 werden de overledenen in Bellingwolde ter ruste gedragen naar de nieuwe begraafplaats aan de Kerkweg in Bellingwolde. Voordat deze begraafplaats in gebruik werd genomen, bevonden zich hier de 'Veenbouwten', akkers die eigendom waren van de Nederlands Hervormde gemeente te Bellingwolde. De meeste overledenen werden vanaf 1856 niet meer op het kerkhof bij de Magnuskerk begraven. In de loop der tijd is de begraafplaats aan de Kerkweg uitgebreid, wat nog duidelijk te zien is aan de tweedeling. Op het oudste gedeelte van de begraafplaats prijken enkele obelisk en door hekwerk omringde grafstenen. Het zijn de laatste rustplaatsen van de toenmalige elite: herenboeren, artsen, burgemeesters. Toch zijn deze monumenten nog sober in vergelijking met de graven die we op Oldambtster begraafplaatsen zien. We zien vooral vele stenen steles in eenzelfde formaat. Deze zijn qua vormgeving sober. De meeste zijn voorzien van een wilgentak, soms in een kransvorm met een vlinder in het centrum. Ooit kwam het grafrekje op verschillende begraafplaatsen in Westerwolde voor. In Wedde wordt het vandaag de dag alleen tijdelijk geplaatst en voor enkele weken voorzien van een doodslaken. Het houten rekje wordt verwijderd wanneer het definitieve monument gereed is. In vroegere tijden stonden deze dus ook permanent op de graven, om in de twintigste eeuw vervangen te worden door moderne grafmonumenten. In Bellingwolde is nog één grafrekje te zien.

Omringd door vele liggende, grote grafplaten, valt een klein monumentje op. We lezen de namen van twee

Dit in 1906 geplaatst grafrekje, als permanent monument, is nu een zeldzaamheid op Westerwoldse begraafplaatsen.

Foto: auteur.

Twee kinderen, beide overleden op 4 mei 1897. Wat is hier gebeurd? Foto: auteur.

zusjes die op dezelfde dag zijn overleden. Welke tragedie heeft hier plaats gevonden?

Douwe Roelofs, geb. Bellingwolde 05-10-1850, ovl. Bellingwolde 18-03-1919 gehuwd te Termunten op 31-05-1881 met: **Fenje Buiskool**, geb. Woldendorp 22-10-1853, ovl. Bellingwolde 08-11-1918

Allen geboren te Bellingwolde

N.N. Roelofs, geb./ovl. 21-02-1885

Jacobus Roelofs, geb. 25-05-1886, ovl. Bellingwolde 06-07-1980

Elizabeth Tjaakina Berendina Roelofs, geb. 31-05-1888, ovl. Bellingwolde 04-05-1897

Tjapko Roelofs, geb. 26-04-1890, ovl. Winschoten 30-09-1942

Gerhard Roelofs, geb. 18-06-1892, ovl. Winschoten 13-09-1935

Engelina Katrina Roelofs, geb. 15-06-1896, ovl. Bellingwolde 04-05-1897

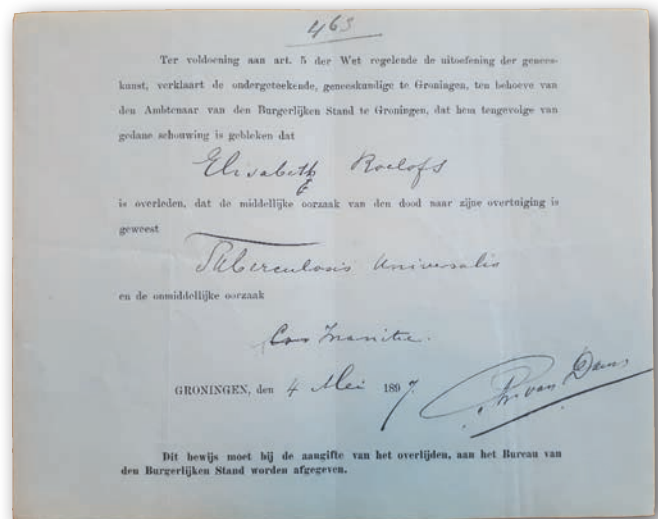
Eltjo Engelhardus Roelofs, geb. 19-07-1894, ovl. Slochteren 31-08-1961

De oplettende lezer ziet dat het grafmonument aangeeft dat de oudste dochter van het echtpaar Roelofs in 1887 is geboren. Dat is echter onjuist. Uit de gegevens van de burgerlijke stand blijkt dat het meisje in 1888 is geboren en op 31 in plaats van 30 mei.¹ In 1897 woonde het gezin Roelofs op de boerderij 'Uiterdijksheerd', vandaag de dag bekend als Hoofdweg 247. Toen de oudste dochter van

Naast de kinderen zijn de ouders in 1918 en 1919 begraven.
Foto: auteur.

Douwe en Fenje Roelofs ziek werd, nam het echtpaar hun dochter mee naar het kinderziekenhuis in Groningen. Dr. Van Dam moest 'Tuberculosis Universalis' vaststellen.² Op 4 mei overleed het meisje aldaar. Toen het echtpaar 's avonds terugkwam in Bellingwolde, bleek dat hun jongste dochter op dezelfde dag was overleden. Of zij ook aan tuberculose leed, is onbekend. In 1918 overleed moeder Fenje en een jaar later werd ook vader Douwe naast de zusjes begraven. Amper een week voor Douwe Roelofs' overlijden werd de boerderij verkocht aan de familie Huizing, waarmee een einde kwam aan de familie Roelofs als landbouwersgeslacht in Bellingwolde.³ ■

↑ Als onmiddellijke doodsoorzaak werd 'inanitie' opgegeven, de medische term voor algehele uitputting. Foto: auteur.

← Boerderij Uiterdijksheerd, Hoofdweg Bellingwolde, eigendom van de familie Roelofs tot 1918. Foto: Groninger Archieven, Collectie Dienst Landelijk Gebied (Van Kesteren) 22-06-1962.

1) Collectie RHC Groninger Archieven (RHC GrA), Burgerlijke Stand Gemeente Bellingwolde, Geboorteregister 1888, aktenummer 79 (01-06-1888).

2) RHC GrA, toegangsnummer 1399 Gemeentebestuur van Groningen, inventarisnummer 11129 Geneeskundige verklaring van lijkschouwing, nr. 463.

3) Th. P.E. de Klerck en O.Chr. Mellema, *Bellingwolde vroeger en nu* (Groningen 1980) 123. Nieuwe Veendammer Courant (08-05-1897) en Nieuwsblad van het Noorden (26-02-1919).

Over volksdrank, overvloed en regulering

Bierproductie en -consumptie in middeleeuws en vroegmodern Westerwolde

Bier wordt al duizenden jaren door de mens gebrouwen en gedronken. Tot halverwege de zeventiende eeuw was bier de belangrijkste volksdrank in Nederland. Bierproductie en -consumptie kennen een bijzondere geschiedenis. Wat is er bekend met betrekking tot Westerwolde?

door Erik Wubs

Vroege geschiedenis

Aangenomen mag worden dat in Westerwolde bier werd geproduceerd en geconsumeerd sinds de streek in de Vroege Middeleeuwen opnieuw bevolkt en bewoond raakte. Aanvankelijk was het brouwproces waarschijnlijk vooral een huishoudelijke aangelegenheid; bier werd gebrouwen voor eigen gebruik. Het bier dat werd gebrouwen bevatte nog geen hop. Als smaakmaker werd een kruidenmelange gebruikt: de gruit, waarvan in de Nederlanden het kruid gagel het belangrijkste ingrediënt was.

*Bier vormde een echte
volksdrank; iedereen,
inclusief kinderen, dronk bier*

De bierconsumptie lag tot in de zeventiende eeuw ongeveer vijf keer hoger dan vandaag de dag. Bier vormde een echte volksdrank; iedereen, inclusief kinderen, dronk bier. Er zijn meerdere verklaringen voor die hoge consumptie. Volgens sommigen was schoon drinkwater nauwelijks voorhanden. Anderen noemen dit een fabel en wijzen op de voedzaamheid en de smaak

van de drank én de beperkte beschikbaarheid van andere soorten drank. Bier werd gebrouwen uit verschillende combinaties van graan, water, kruiden (de gruit) en gist.

Er is weinig bekend over de bierproductie en -consumptie in Westerwolde in de Middeleeuwen. Pas in latere bronnen zijn aanwijzingen te vinden over de Vroegmoderne en Moderne Tijd. Desondanks blijft veel over de plekken waar werd gebrouwen, het soort bier, de import en de consumptie onbekend. Wel had ondertussen hop de gruit als belangrijkste smaakmaker vervangen. Waarschijnlijk waren het monniken elders in Europa die voor het eerst hop toevoegden aan hun brouwsel. Hop gaf bier zijn karakteristieke bittere smaak en maakte de drank langer houdbaar.

Ter Apel

Bekend is dat in de Vroegmoderne en Moderne Tijd bier werd gebrouwen in Ter Apel en Bourtange. Het kruisbroedersklooster in Ter Apel kreeg in 1521 een brouwketel van een brouwersweduwe uit Lathen. Onbekend is of voor 1521 al bier werd gebrouwen in Ter Apel. Op een bepaald moment stond bij het klooster een bak- en brouwhuis, mede bedoeld voor het brouwproces.

Het hedendaagse Hotel Boschhuis is gebouwd op de fundamenteën van het bak- en brouwhuis. In hoppekuilen nabij het klooster werd hop geteeld om aan het brouwsel toe te voegen. Een hoppekuil was een plek, waar aarde werd opgehoogd om de hopplant te laten groeien. Geoogste hop werd in het hoppehuis opgeslagen of verwerkt. Onbekend is of dat een apart gebouw was of onderdeel van het bak- en brouwhuis.

In de bossen rondom het voormalige klooster herinneren verwilderde hopplanten - nazaten van de door het klooster geteelde hop - aan het brouwproces in Ter Apel. Het bier dat in elk geval vanaf 1521 in Ter Apel werd gebrouwen, was waarschijnlijk vooral voor eigen consumptie bedoeld. Henrick en Tonny's Priecker uit Emden zonden het klooster in 1576 en 1577 brieven, waaruit blijkt dat ze het klooster onder andere van Hamburger bier voorzagen.

Onbekend is hoe lang het brouwproces in Ter Apel voortduurde en hoeveel leveringen Hamburger bier er in totaal aankwamen. Momenteel kunnen gasten in de bierkelder van Museum Klooster Ter Apel, gevestigd in het voormalige klooster, een expositie over bier bezoeken. Ook zijn er verschillende bieren te koop, die worden gebrouwen door Brouwerij Westerwolde in Vlagtwedde.

Bourtange

Voor 1630 werd in Vesting Bourtange 's Lands Huys gebouwd. Het totale complex deed dienst als stafcomplex van de vesting. Er zaten onder andere een herberg, brouwhuis, bakhuis, paardenstal en ingenieurskamer in het gebouw gevestigd. Rond 1900 is het laatste onderdeel van het complex gesloopt. In het brouwhuis werd bier gebrouwen. Onbekend is wanneer precies bier werd gebrouwen, maar in ieder geval tussen 1630 en 1900. Zeer waarschijnlijk was het bier bedoeld voor de inwoners, waaronder soldaten, van de vesting.

Een houten vat.

Met name 'leedbieren' werden door geestelijken als heidens gezien

Vanaf 1967 vond de grote reconstructie van de vesting plaats. Café Restaurant 's Lands Huys is wel herbouwd, maar het brouwhuis niet; er stond toentertijd een woning op die plek. Tegenwoordig ligt er een parkeerplaats. Met gekleurde stenen zijn de contouren van het vroegere brouwhuis aangegeven. Overwogen is om het brouwhuis te reconstrueren, maar dat is tot op heden niet gebeurd.

Regulering bierconsumptie

In 1619 verwierf de stad Groningen Westerwolde. Formeel was Westerwolde een Generaliteitsland, maar Groningen maakte er de dienst uit. Gedurende de zestiende en zeventiende eeuw probeerde Groningen de bierconsumptie in Westerwolde aan banden te leggen. Bij dopen en begrafenissen bijvoorbeeld werden doop- en begrafenismalen gehouden, waarbij het er schijnbaar wild aan toe ging. Die oude gebruiken dateerden van voor de Hervorming.

Doop- en begrafenismalen werden aangeboden aan de verzamelde familieleden, buren en kennissen. Die malen werden vanwege de overvloedig beschikbaar gestelde alcoholica ook wel 'kindelbieren' of 'leedbieren' genoemd. Met name 'leedbieren' werden door geestelijken als heidens gezien. Om doop- en begrafenismalen te reguleren werden boetes opgelegd. Opmerkelijk genoeg werden die boetes als een soort afkoopsom gebruikt, waarbij rekening werd gehouden met het aantal aanwezigen. →

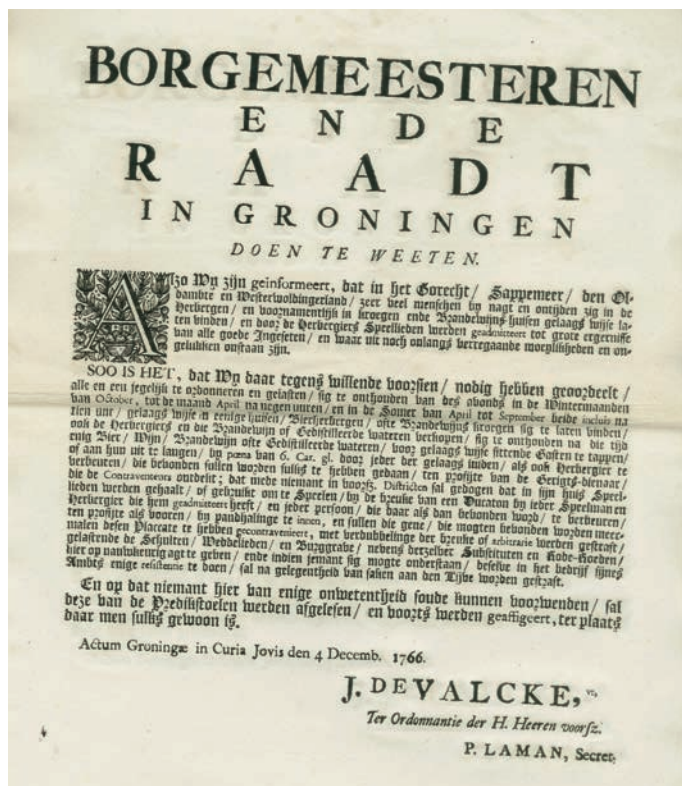
Verwilderde hopplanten in het bos nabij het voormalige klooster. Op de foto zijn de karakteristieke hobbellen van de plant te zien, die tot op de dag van vandaag belangrijk zijn bij het brouwproces. Foto: auteur.

Bierbekers.

In plaatselijke gildeboeken werd geregeld dat 'leedbieren' niet meer op de dag van de begrafenis zelf mochten plaatsvinden en dat deelnemers zich netjes moesten gedragen, waardoor het gebruik toch doorgang kon blijven vinden. Langzamerhand werden er meer beperkingen opgelegd. In 1721 werden 'kindelbieren' verboden en werd bepaald dat na een begrafenis geen drank aan naburen mocht worden geschonken én werd het trakteren door erfgenamen aan verwanten en bekenden op 'leedbieren' strafbaar. Tot in het midden van de negentiende eeuw vonden 'leedbieren' plaats.

Ook op andere manieren werd de bierconsumptie in Westerwolde gereguleerd. In 1766 bracht Groningen bijvoorbeeld een ordonnantie uit, waarmee het verboden werd om 's winters na 21:00 uur en 's zomers na 22:00 uur op een partij in een kroeg, herberg of thuis bier, wijn of sterke drank te schenken. Langzamerhand verdween ook in Westerwolde - mede als gevolg van de regulering vanuit de overheid - de status van bier als belangrijkste volksdrank. Andere dranken zoals koffie, thee, cacao en jenever deden hun intrede en werden steeds meer op grote schaal genuttigd. ■

De ordonnantie waarmee Groningen het aantal partijen met bier reguleerde. Scan: RHC Groninger Archieven, Plakkaten en ordonnanties GAG, toegangnr. 2188, inventarisnr. 716.

Bronnen

- A. Buursma, De geschiedenis van Westerwolde. Deel 4 De kerken (Groningen 1995) 83-86;
- Harry Drenth, De akker is de wereld. De Kruisheren van Ter Apel en de strijd om het bestaan (Ter Apel 1992), 16 en 17; www.dvhn.nl/archief/Het-bier-van-Bourtange-is-een-beetje-terug-20751493.html;
- www.nederlandsebierecultuur.nl;
- RHC Groninger Archieven, Plakkaten en ordonnanties GAG, toegangnr. 2188, inventarisnr. 716;
- RHC Groninger Archieven, Stadsbestuur van Groningen (2), toegangnr. 1605, inventarisnr. 864 en 1001; www.rtvnoord.nl/nieuws/111275/Herbouw-brouwerij-in-Bourtange-zou-leuke-aanvulling-zijn;
- A.T. Schuitema Meijer, Het Klooster Ter Apel (Groningen 1966) 22;
- H. Stoel, 'willekeuren en gildeboeken van Westerwolde' in Groningse Volksalmanak 1922 (Groningen 1921) 48 en 49;
- N.J.J. Vermeulen, De kruisheren van Ter Apel 1465-1595 (Groningen 1987) 63.

Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde

Tekst: Geert Volders, foto's: Kineke Kuper

Corona

Hoe houden we onze vereniging actief onder de huidige omstandigheden? Over deze vraag werd nagedacht en gesproken toen het bestuur op 27 augustus voor het eerst weer fysiek bij elkaar kwam. Velen zullen de gezellige en informatieve excursie en publieksbijeenkomsten missen. Bij het schrijven van deze bijdrage staat de winterperiode voor de deur. Er bereiken ons steeds meer zorgelijke berichten over lokale uitbraken. Daarom hebben we als bestuur onze verantwoordelijkheid genomen, door voorlopig alle reguliere ledenbijeenkomsten tot 1 januari 2021 te annuleren, voor uw en ons eigen welzijn.

Door dit besluit lijkt en voelt het alsof het verenigingsleven volledig stil ligt. Ook de traditionele Dag van de Groninger Geschiedenis kon niet door gaan. In plaats daarvan is een 'Maand van de Groninger Geschiedenis' georganiseerd, waaraan de HVW een bijdrage heeft geleverd. In eerdere nummers van Terra Westerwolda hebben we u bijgepraat over het 'Aaltje-project', onder leiding van ons lid Hanne Wilzing. In dit kader is een prachtige wandeling (4 km) gecreëerd, waarbij u in het voetspoor van vier kinderen in Smeerling treedt. Deze wandeling is gepromoot als één van de 'corona-proof' activiteiten tijdens de Maand van de Groninger Geschiedenis. Samen met het MOW| Museum Westerwolde onderzoekt het bestuur mogelijkheden voor online activiteiten zoals

Agenda 2021

Voor de laatste stand van zaken of activiteiten: www.verenigingwesterwolde.nl

rondleidingen of lezingen. Het bestuur en de redactie van Terra Westerwolda realiseren zich dat ons tijdschrift nu meer dan ooit bijdraagt aan het verenigingsgevoel nu we elkaar niet fysiek kunnen ontmoeten. Uiteraard hopen we dat we in het nieuwe jaar onze publieksbijeenkomsten kunnen hervatten.

Erve Up ten Thije

Op een zonnige zaterdagochtend 12 september 2020 vond de onthulling plaats van de naam van de boerderij Dorpstraat 1 in Onstwedde. Wellicht kunt u zich de bijdragen in ons tijdschrift herinneren over de rond 2015/2016 zwaar verpauperde boerderij, die zo'n rijke geschiedenis heeft (zie ook 'Het portret van...' elders in dit nummer). De huidige eigenaren René en Gerda Nijenbrinks hebben de boerderij in de afgelopen jaren grondig gerestaureerd. "Ons doel was de boerderij zoveel mogelijk in originele staat te herstellen en de oorspronkelijke sfeer te behouden. Dus zochten we materiaal dat paste bij dat doel", vertelde Gerda. Bij de naamsonthulling verzorgde Klaas Meijer een toelichting. De naam 'Erve up ten Thije' verwijst naar de vroegste vermelding in 1475 van het boerenerf. Een 'tie' of 'thije' is een gemeenschapsplaats, evenals een 'brink'. De door de familie Nijenbrinks (nieuwe brink, alsof het zo moest zijn!) gerestaureerde boerderij is beeldbepalend voor het 'Oll Loug'.

Historische actualiteiten

In deze rubriek wordt ingegaan op actualiteiten die betrekking hebben op de cultuur en historie van Westerwolde.

De tijd vliegt

De Historische Kring Ter Apel (onderdeel van HVW) heeft samen met Jumbo Ter Apel het stickerboek 'De tijd vliegt' samengesteld. Bij de supermarkt kon men in september en oktober 2020 stickers met afbeeldingen van diverse typerende plekken, initiatieven en verenigingen van Ter Apel sparen. Een leuk album om te verzamelen, herinneringen op te halen en te leren over de rijke geschiedenis van het mooie dorp Ter Apel. Het eerste exemplaar van het boek werd bij Jumbo Ter Apel aan burgemeester Jaap Velema overhandigd. Ruim 4000 stickerboeken werden huis aan huis in Ter Apel verspreid door fietsclub TFC De Ketting.

Foto's: Jumbo Ter Apel.

Korhoenders (en meer) op beeld gezocht

De landschapsbiografie van Westerwolde wordt naar verwachting in het voorjaar van 2021 gepresenteerd. Het omvangrijke project zal resulteren in een boek over de vorming en inrichting van het landschap Westerwolde. In het boek probeert de redactie zoveel mogelijk uniek (ongepubliceerd) beeldmateriaal op te nemen en wellicht bevinden deze foto's of tekeningen zich in uw privécollectie. De redactie zoekt o.a. afbeeldingen van korhoenders in het veld (voor 1950) en van de aanplant van de ontginningsbossen bij Sellingen (1940-1960). U kunt ze o.v.v. 'Landschapsbiografie Westerwolde' sturen naar gemeente@westerwolde.nl. Zie ook: www.landschapsbiografiewesterwolde.nl.

Grensverkeer beschreven in twee publicaties

Onlangs verschenen er twee boeken die ingaan op de onderlinge relaties van inwoners van het grensgebied.

Lid worden van HVW en Terra Westerwolda thuis ontvangen?

Dat kost slechts € 25,00 per jaar!

U krijgt dan niet alleen Terra Westerwolda drie keer per jaar thuisbezorgd, maar bent ook welkom op onze vergaderingen en bij interessante lezingen over de geschiedenis van Westerwolde. Jaarlijks wordt er voor leden ook een excursie georganiseerd.

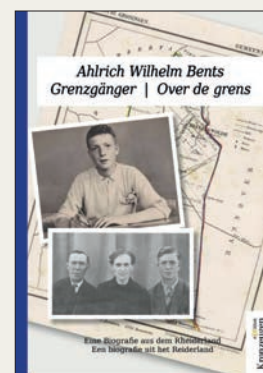
Word daarom lid van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW)!

Dat kan via de website: www.verenigingwesterwolde.nl, maar u kunt ook contact opnemen met Kineke Kuper-Dijkmeijer, secretaris, Venneweg 15, 9541 XN Vlagtwedde, telefoon: 0599-313529, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl. Bank HVW: NL80 RABO 0358 6060 63.

Dirkje Mulder-Boers promoveerde op de vraagstelling wat de betekenis van de grens was voor de inwoners van Noord-Nederland en Noord-Duitsland in de periode 1914-1964. In *De grens getrokken* komt Westerwolde vaak voor, bijvoorbeeld in het kader van de kwestie rondom de landerijen van Duitsers in Nederland die in 1945 als vijandelijk bezit werden beschouwd.

Ahlich Wilhelm 'Willi' Bents werd in 1942 als negen-jarige bij zijn tante in Bellingwolde ondergebracht, omdat zijn ouders een mogelijk politiek doelwit voor de nazi's vormden. Pas in 1953 keerde hij terug naar Bunde. Ruim veertig jaar was Bents actief in het gemeentelven in Bunderhee. De tweetalige biografie *Grenzgänger | Over de grens* werd op Bents' 87e verjaardag aan hem overhandigd door auteur Detlef Plaisier.

Bezoek ook onze website voor meer historische wetenswaardigheden en het laatste verenigingsnieuws:
www.verenigingwesterwolde.nl.

MOW
MUSEUM WESTERWOLDE

Terra Westerwolda wordt mede mogelijk gemaakt door het MOW
www.hetmow.nl

